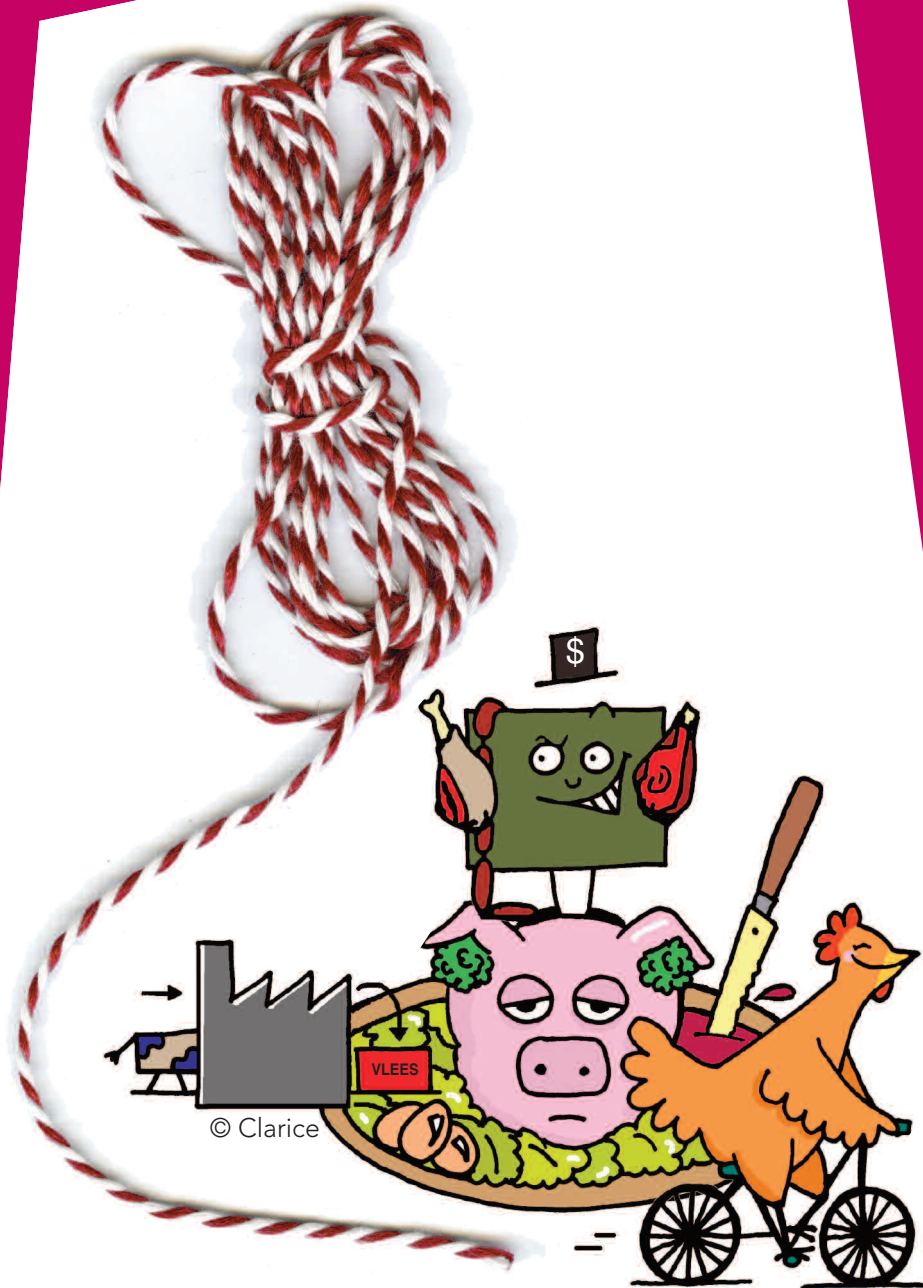

Het **Touwtjes-** **Vleesspel**

Een instrument over de
impact van onze vleesconsumptie

© Clarice

het Touwtjes-Vleesspel

Het "Touwtjes-Vleesspel" werd gemaakt door Rencontre Des Continents en Dierenartsen Zonder Grenzen. Het spel is een aangepaste versie van het touwtjesspel, gemaakt door D. Gauchy, Rencontre Des Continents, Quinoa en Solidarité Socialiste, in samenwerking met CNCD-11 11 11, Oxfam Solidariteit, Etopia, het RISE netwerk van de FGTB, FUGEA, ITECO, het Netwerk Idee en Jeunesse et Santé.

Dit spel laat de spelers de verschillende aspecten van de intensieve vleesproductie ontdekken. De sociale en de culturele dimensies van een intensieve vleesproductie komen aan bod, maar ook de milieu-impact. Het spel gaat ook dieper in op de band tussen mens en dier: in een industrieel productiesysteem worden dieren meer en meer gezien als machines die vlees en melk produceren. Laten we ons meer bewust worden van de impact van een industrieel vleesproductie- en consumptie systeem. Zo kunnen we dit in vraag stellen en opnieuw de band tussen mens en dier ontdekken. Mens, aarde en dier zijn immers onlosmakelijk met elkaar verbonden. Met andere woorden: als we de dieren en het milieu slecht behandelen, behandelen we uiteindelijk ook onszelf slecht.

Rencontre des Continents

Rencontre des Continents is een organisatie die zich bezighoudt met mondiale vorming. De organisatie ijvert voor de socio-economische en culturele emancipatie van mensen in een wereld die gebaseerd is op waarden als solidariteit, rechtvaardigheid en respect voor diversiteit. De organisatie gaat ervan uit dat mensen een "antropologische nieuwsgierigheid" hebben om zich te verrijken door de diversiteit in de wereld.

Contact

Rencontre des Continents
Van Elewyckstraat 35
1050 Brussel

- Tel: 02/734 23 24
- e-mail: info@rencontredescontinents.be
- site: www.rencontredescontinents.be

Dierenartsen Zonder Grenzen

Dierenartsen Zonder Grenzen is een Belgische ngo die honger en armoede in Afrika bestrijdt door de kleinschalige veeteelt te verbeteren. In het Zuiden leven miljoenen mensen van hun vee. Wanneer ze hun kudde verliezen door ziekte, droogte of conflict, verliezen ze alles: hun trots, cultuur, spaarpot en dagelijks voedsel. Dierenartsen Zonder Grenzen verbetert o.a. de toegang tot dierengezondheidszorg en veemarkten, leidt lokale veeboeren op, helpt lokale voorraden veevoeder aan te leggen en ondersteunt het duurzame beheer van water en grasland. Dierenartsen Zonder Grenzen zet ook in op bewustmaking in het Noorden. De beslissingen die hier worden gemaakt op het vlak van voedselproductie en consumptie hebben immers een wereldwijd effect.

Contact

Dierenartsen Zonder Grenzen
Paul Deschanellaan 36-38
1030 Brussel

- Tel: 02/539 09 89
- e-mail: info@vsf-belgium.org
- site: www.veterinairessansfrontieres.be

- Gerealiseerd door Rencontre Des Continents en Dierenartsen Zonder Grenzen
- Illustraties: © Clarice (www.clarice-illustrations.be)

Menu

p.03

I ● Voor we aan tafel gaan... [inleiding]

p.07

II ● Achter het fornuis! [gebruiksaanwijzing]

p.13

III ● Rond de tafel [identiteitsfiches]

p.27

IV ● Voor de allerjongsten [kinderfiches]

p.37

V ● De korf [hulpmiddelen]

I – VOOR WE AAN TAFEL GAAN

Systembenadering

Als methodologisch voorstel

Het touwtjesspel is een pedagogisch instrument dat steunt op de systeembenadering, een methode waarmee we proberen ons een beeld te vormen van de werking van levende systemen (bedrijven, groepen, organisaties, staten...), maar ook van de rol die wij hierin kunnen spelen met onze ethiek als leidraad. De systeembenadering is ontstaan op het punt waar verschillende disciplines – o.a. biologie, informatietheorie, cybernetica en systeemtheorie – samenvloeien. De systeembenadering is geen nieuwe wetenschap, theorie of discipline, maar een interdisciplinaire methode om kennis te verwerven en te ordenen en zo doeltreffender te kunnen handelen.

Het touwtjesspel is in meerdere opzichten volgens de systeembenadering uitgewerkt, zeker wat de pedagogische doelstellingen en de werking van het spel betreft. Het is immers een instrument om een complex systeem te analyseren. Zo krijgen we niet alleen een beter inzicht in de betrekkingen tussen de bestanddelen van een systeem – hier de consumptiemaatschappij en de invloed die ze uitoefent – maar zetten we de spelers aan het denken: in hoeverre ben ik hierbij betrokken, ben ik hier mee verantwoordelijk voor en wat kan ik eraan veranderen?

De systeembenadering vormde ook een richtsnoer voor het tot stand komen van dit instrument: actoren uit erg diverse vakgebieden werden ertoe aangespoord om samen aan gemeenschappelijke thema's te werken.

Interdisciplinaire samenwerking

Om thema's en actoren te ontzuielen

Het spel steunt op een interdisciplinaire methode. Het werd ontworpen om verschillende educatieve of sensibiliseringsprocessen voor een divers publiek aan elkaar te linken: formeel onderwijs, een leven lang leren, jeugdorganisaties, het verenigingsleven en het brede publiek.

Het touwtjesspel werd door psycholoog-systeemtheoreticus Daniel Cauchy ontworpen. Bijna tien jaar lang hebben tal van verenigingen die zich met ontwikkelings-, milieu- en gezondheidseducatie bezighouden, en opleiders, spelleiders en kinderen met het spel geëxperimenteerd. Ook in het kader van talrijke opleidingen werd het uitgetoetst.

Het prototype van dit spel bestond al langer en werd gemoderniseerd, uitgebreid en verder uitgewerkt dankzij de inbreng van 12 organisaties uit zeer verscheiden werkgebieden, o.a. opleiding, ontwikkelings-samenwerking, wetenschappelijk onderzoek, vakbeweging, gezondheidspromotie, milieubescherming en familiale landbouw.

Willen we de hedendaagse maatschappij en het thema consumptie vanuit de invalshoek van de systeembenadering aansnijden, dan kunnen we niet om deze interdisciplinaire samenwerking heen.

Disciplines ontzuielen, samenwerkingsverbanden tussen actoren tot stand brengen, informatie bijwerken en uitbreiden dankzij de deskundigheid van de organisaties: die uitdagingen vormden de basis en leidraad van het touwtjesspel.

Thema en inhoud van het spel

De gevolgen van ons voedingsmodel voor het ecosysteem

“Wanneer men iets koopt, koopt men ook de wereld waaruit dit product voortkomt”.

Bruno Parmentier

Voedsel is de afgelopen jaren uitgegroeid tot een thema dat flink wat redenen tot algemene bezorgdheid inhoudt en een heel gamma aan uitdagingen stelt. Het thema voedsel verduidelijkt ook bestaande mondiale ongelijkheden en de excessen van ons ontwikkelingsmodel.

Ons maatschappijmodel is gebaseerd op de uitputting van natuurlijke hulpbronnen, oneerlijke handel en landbouwprotectionisme en het vormt de bron van de ongelijkheid tussen Noord en Zuid. Voedselveiligheid en voedselsoevereiniteit zijn de grote uitdagingen van dit moment. Heel wat sociale bewegingen maken zich zorgen, zowel in het Noorden als in het Zuiden.

Voedsel is een bijzonder actueel uitgangspunt en een mobiliserend thema voor een multidisciplinaire educatiemethode om burgerschap en solidariteit te verwezenlijken, maar ook voor milieueducatie en voor een grotere openheid voor de Noord-Zuidbetrekkingen.

Thema's als solidariteit, ecologie, bewust consumeren, voedselsoevereiniteit of voedselzekerheid kunnen worden aangekaart vanuit een handeling die we allemaal dagelijks uitvoeren: eten.

Volgens de systeembenadering zegt de inhoud van ons bord veel over de impact, weerslag en wisselwerking tussen ons consumptiemodel en het milieu, onze gezondheid en het sociaaleconomische klimaat.

Het "touwtjesspel" wil de verbanden, de impact en de gevolgen van onze consumptiekeuzes blootleggen door ze symbolisch voor te stellen met een touwtje dat de verschillende actoren met elkaar verbindt. Hierdoor wordt een reusachtig spinnenweb gevormd dat de elementen op het bord aan verschillende thema's linkt: waterkwaliteit, het Internationaal Monetair Fonds, reclame, ontbossing, ondervoeding, enz.

Met het "touwtjesspel" wordt de onderlinge afhankelijkheid van de economische, sociale, ecologische en politieke dimensie en ook de onderlinge afhankelijkheid van de mensheid in het daglicht geplaatst. Dit spel stimuleert de deelnemers om een ethisch en politiek standpunt in te nemen en doet hen na-denken over individuele, collectieve en politieke daden.

De systeembenadering wijst geen slachtoffers aan, maar gaat op zoek naar de gevolgen van onze daden: wat gebeurt er met ons wanneer we verkeerd handelen? Wat voelen we zelf van onze daden? Hoe ondervind ikzelf (en mijn familie en vrienden) de gevolgen van mijn relatie met de ander, het milieu en alle levende wezens?

Het touwtjesspel werd al aangepast aan tal van thema's (schulden van de armste landen, gezondheid van moeder en kind, financiën...) en is vertaald in verschillende talen. De opzet blijft dezelfde en de doelstelling blijft het beter begrijpen van een thema.

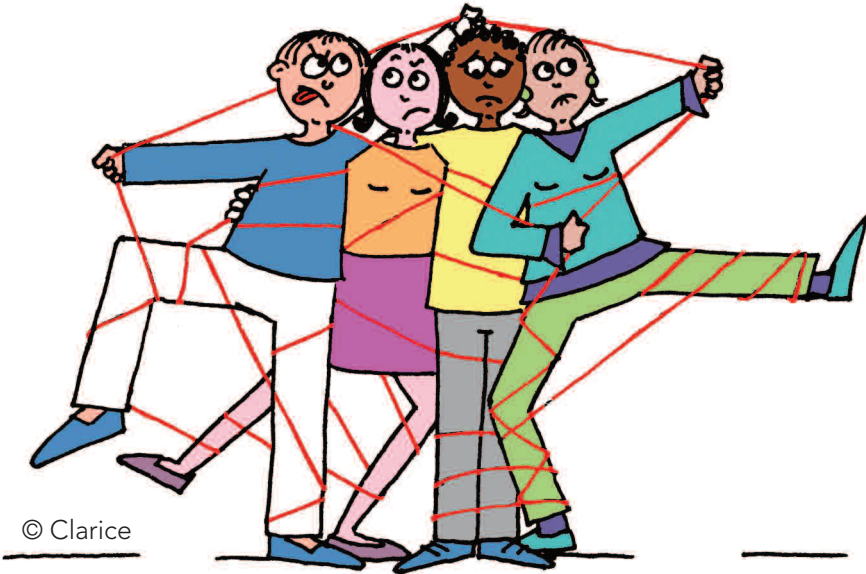
“Burgerschapsoepvoeding”

De laatste jaren is er steeds meer educatie en vorming beschikbaar, maar die mogelijkheden blijven veelal onbekend. Educatie over mensenrechten, het milieu, gezondheid, duurzame ontwikkeling... Het zijn thema's die ons allemaal aanbelangen. Het Noord-Zuidcentrum van de Raad van Europa trekt de aandacht van vormingswerkers door de gemeenschappelijke basis van verschillende benaderingen te formuleren: “mensen vormen tot burgers die zich bewust zijn van de lokale en wereldwijde uitdagingen van ons ontwikkelingsmodel”.

Het touwtjesspel kadert dus binnen de burgerschapsoepvoeding zoals het Noord-Zuidcentrum die omschrijft, namelijk een “holistische opvoeding die de ogen van mensen opent voor de wereld en hen stimuleert om zich in te zetten voor meer rechtvaardigheid, gelijkheid en mensenrechten voor iedereen ter wereld.” Opvoeden tot wereldburgerschap omvat “ontwikkelingseducatie, mensenrechteneducatie, educatie voor duurzame ontwikkeling, vredeseducatie en educatie voor conflict-preventie, en culturele educatie.”

Het gaat dus niet alleen om bewustmaking (sensibilisering), maar ook om het versterken van “de zin om actie te ondernemen, je rechten te verdedigen en het politiek debat aan te gaan over sociale rechtvaardigheid en duurzame ontwikkeling op lokaal, nationaal en internationaal vlak. Burgerzin stimuleert leerlingen en leerkrachten om samen te werken aan wereldproblemen en geeft burgers de kans om de werkelijkheid en andere complexe processen van de wereld van vandaag te begrijpen door waarden, houdingen, kennis en capaciteiten te ontwikkelen die hen de middelen bieden om de uitdagingen aan te gaan van een wereld waarin alles met elkaar verbonden is.”

© Clarice

II – ACHTER HET FORNUIS!

Het touwtjes-vleesspel

Met dit spel willen we bewegingen en organisaties ondersteunen die een voedingsmodel voorstellen dat respect heeft voor onze gezondheid, die van de planeet en van al haar bewoners. Dit kan door onze consumptie van vlees en dierlijke producten te verminderen. Als we spreken over minder vlees is dat uiteraard in vergelijking met de gemiddelde consumptie, vooral omdat ons huidige voedingspatroon alleen mogelijk is binnen een systeem van industriële vleesproductie. Elk stuk vlees wordt geproduceerd binnen een wijdvertakt socio-economisch en technisch systeem, waar alles met elkaar verbonden en van elkaar afhankelijk is.

We willen een totaalvisie bieden op de uitdagingen en de gevolgen van deze geïndustrialiseerde productie en consumptie. Daarbij proberen we de focus niet op een enkel aspect te leggen. Binnen onze aanpak komen verschillende aspecten van de intensieve productie aan bod: milieu, sociaal, cultureel en antropologisch. We stellen ook vragen bij onze omgang met dieren. Zij draaien mee in het systeem als radertjes van een grote machine, die levende wezens gebruikt op een onhoudbare manier.

Doordat het leven koopwaar is geworden, zitten we in een impasse. We moeten ons ervan bewust worden dat we deel uitmaken van al wat leeft. De aarde is er voor iedereen, we zijn maar een draadje in het web van het leven en al wat we doen in dat web, heeft gevolgen voor onszelf.

Doelstellingen van het spel

- Ons bewust worden van de impact van onze vleesconsumptie op het milieu, het sociaaleconomische klimaat en de gezondheid
- Ons vermogen versterken om verbanden te leggen tussen lokale en globale thema's, tussen uitdagingen in Noord en Zuid, onze consumptie en haar ecologische en sociale gevolgen
- Een kritische kijk op het consumptiemaatschappijmodel ontwikkelen
- Alternatieven aanbieden die zich van het huidige model onderscheiden
- De ontwikkeling ondersteunen van projecten in scholen, verenigingen, consumenten- of burgergroepen, enz.

Voor wie is het pedagogische instrument bestemd?

- Animatoren en spelvaarders uit verenigingen
- Mensen die vormingen geven rond ontwikkelingseducatie, milieueducatie, gezondheidseducatie...
- Opleiders van opleiders
- Onderwijzend personeel uit het secundair en basisonderwijs
- Iedereen die als deskundige in een educatief proces wordt aangeworven.

Voor welke doelgroep?

- Leerlingen uit het hoger en lager secundair
- Studenten
- Volwassenen
- Kinderen uit het basisonderwijs, vanaf het 5e leerjaar (zie kinderversie van de deelnemersfiches).

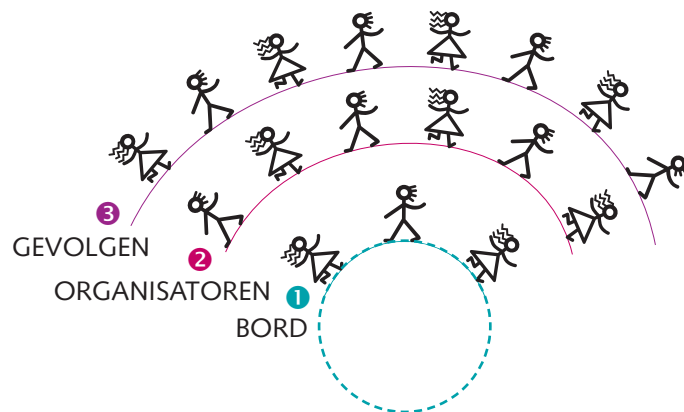

Spelbeschrijving

Dit spel visualiseert het verband tussen voedselconsumptie, de elementen die ons consumptiepatroon bepalen en de gevolgen van dat model. Deze relaties worden uitgebeeld met een touwtje dat de verschillende actoren met elkaar verbindt.

Het model bestaat uit drie concentrische cirkels

- 1 In het midden **de eerste cirkel**: het vlees en de dierlijke producten op ons **bord**.
- 2 **De tweede cirkel** is die van de **organisatoren**. Hij bestaat uit elementen en instellingen die ons consumptiepatroon regelen, structureren of bepalen.
- 3 **De derde cirkel** staat voor de **gevolgen**, de hulpbronnen en de verschillende actoren in het systeem. **De buitenste cirkel omvat de sociale, economische en ecologische gevolgen van ons consumptie-model en ook de gevolgen op het vlak van gezondheid en cultuur.**

In het begin van het spel gaan de deelnemers in deze drie concentrische cirkels staan.

- De deelnemers in de binnenste cirkel, de cirkel van het bord, krijgen een identiteitsfiche, bijvoorbeeld *'ik ben een stuk rundvlees'*, *'ik ben een potje yoghurt'*, *'ik ben varkensgehakt'*...
- Wie in de middelste cirkel staat, krijgt van de organisatoren een kaart, bijvoorbeeld *'ik ben een multinational'*, *'ik ben de reclame'*...
- De spelers in de derde cirkel krijgen kaarten als *'ik ben het grondwater'*, *'ik ben een Belgische boer'*, *'ik ben het klimaat'*...

Tijdens het spel worden de verschillende elementen van de drie cirkels beetje bij beetje aan elkaar gelinkt met een touwtje. Zo vormen ze een groot, complex web dat alle deelnemers met elkaar verbindt.

Nadat de deelnemers hun identiteit gekregen hebben, krijgen ze even de tijd om zich voor te stellen en te zeggen waarom ze zich verbonden voelen met de andere elementen van de cirkel. Dit rollenspel kan voor extra dynamiek zorgen in de groep omdat de spelers zich zullen inleven in hun rol.

De eerste spelfase is voorbij wanneer alle deelnemers hun identiteit hebben verteld en gespeeld, waardoor iedereen met elkaar verbonden is en de onderlinge relaties zichtbaar zijn gemaakt met het touwtje.

De volgende stappen van het spel bestaan uit het delen van gevoelens, het duidelijk maken van het systeem en de bijbehorende regels en ten slotte het uitwerken van alternatieven.

De deelnemersfiches

Elke identiteit is beschreven in enkele regels en is vlot leesbaar.

Als de fiche noodzakelijk is om het spel te spelen, staat er een op, waardoor je ze makkelijk terugvindt. Elke spelleider kan de fiches kiezen die het best overeenstemmen met de pedagogische doeltellingen, het doelpubliek, de tijdsduur,...

Animatie van het spel: de stappen

Duur: 2 tot 3 uur (afhankelijk van stappen 3 en 4)

Aantal deelnemers: 15 tot 30

Voor het spel begint, selecteert de spelleider de identiteitsfiches op basis van zijn pedagogisch project, het niveau van de deelnemers en hun aantal.

1. Het spel (45 min - 1 uur)

- A** • De spelleider stelt het spel voor als een ontdekkingsstocht door 'de wereld van het vlees'. Hij of zij **legt de werking van het spel uit** en vraagt alle deelnemers om een rol te spelen die van dichtbij of van ver te maken heeft met onze vleesconsumptie. Het aspect 'rollenspel' kan meer of minder aan bod komen, naargelang het publiek en de doelstellingen.
- B** • De deelnemers **stellen zich op in drie concentrische cirkels**. Het aantal personen per cirkel wordt bepaald door de spelleider naargelang het belang van de groep en de identiteitskaarten die hij vooraf gekozen heeft.
- C** • De spelleider **geeft een identiteitskaart aan elke deelnemer**, op basis van hun plaats in de drie cirkels. Als de deelnemers iets niet begrijpen, moedigt de spelleider hen aan om vragen te stellen over hun identiteit.
- D** • De spelleider **vraagt aan de identiteiten van het bord om zich voor te stellen**. Daarna vraagt hij: "Wie zit er in de cirkel van de organisatoren of de gevolgen en denkt dat hij in verband staat met dit bord? En waarom?"
- E** • De spelleider **verbindt de deelnemers steeds meer met elkaar**, telkens opnieuw wanneer iemand zich voorstelt. Als het spel begint met het stuk rundvlees, kan het bijvoorbeeld verbonden worden met De Santos, het water, het klimaat... tot er geen enkele deelnemer meer zijn hand opsteekt. De spelleider kan het spel opvrolijken met anekdotes of informatie over de identiteiten en de deelnemers stimuleren om te vertellen waarom ze zich verbonden voelen met elkaar.
- F** • In het document 'Het vlees in ons bord' vind je cijfers, anekdotes en informatie om de **voorgeselde verbanden mee te staven**.
- G** • Als iedereen aan bod is geweest, sluit de spelleider het spel af. Hij vraagt de deelnemers om aan het touw te trekken dat hen verbindt met de anderen, zodat ze alle spanningen voelen die zich voordoen binnen het systeem.

2. Uitwisselen van ervaringen (10 min)

De spelleider vraagt de deelnemers om te vertellen wat ze gevoeld hebben tijdens het spel: onmacht, onrecht, ontkenning, onbegrip, schuldgevoel, verbazing... Hij dringt erop aan om gevoelens en ervaringen te delen. Alternatieven of oplossingen zijn hier nog niet aan de orde. Deze fase kan kort zijn, maar we hebben geleerd uit ervaring dat ze erg belangrijk is voor het vervolg.

3. Analyse: ethische en politieke ontrafeling (20-30 min)

De spelleider vraagt de deelnemers om het volgende uit te leggen en aan te tonen:

- Hun ideeën over de werking van het systeem.
- De winnaars en de verliezers binnen het systeem
- De machtsverhoudingen binnen het systeem
- De verbanden in het systeem, de plaats van de verschillende actoren en hoe de deelnemers dit alles ervaren hebben.

4. Werken aan alternatieven (30 min tot...)

De spelleider vraagt de deelnemers om een standpunt in te nemen, na te denken over hun rol binnen het systeem en te formuleren wat anders kan en wat een persoonlijk of collectief engagement kan zijn.

Enkele ideeën:

- Verschillende animatietechnieken zijn mogelijk, afhankelijk van de context en de doelstellingen van de animator.
- Vraag aan de deelnemers om hun voorstellen om het systeem te veranderen uit te leggen. Noteer hun voorstellen op een bord of een groot papier.
- De alternatieven kunnen geordend worden volgens verschillende criteria: individuele en collectieve alternatieven, gemakkelijk of niet te ontwikkelen, etc. De deelnemers kunnen ook zelf een klassement maken.
- Elke groep stelt 2, 3 of 4 alternatieve fiches op voor het spel: welk bord eet ik op voor een duurzame en solidaire wereld, en met respect voor het dierenwelzijn? Speel dan het spel opnieuw met de nieuwe fiches.
- Een techniek om het debat te stimuleren: deel de vloer in zones in volgens vooraf bepaalde criteria (belangrijk, onduidelijk, doenbaar, niet doenbaar, individueel, collectief, etc.). Lees dan de verschillende alternatieven van de deelnemers en vraag hen om in de zone op de vloer te gaan staan die overeenkomt met hun voorstel.
- Helpen bij het werken aan projecten voor groepen: Wat kunnen wij in onze vereniging, vzw, klas, beweging doen? Welke actiepistes sluiten aan bij onze werkelijkheid, onze context? Met welke partners? Eventuele hulp?

Wat u moet weten

De fundamentele fiches:

Om het spel dynamiek te geven en ervoor te zorgen dat alle aangeboden verbanden en thema's aan bod komen, moeten de volgende fiches tijdens het spel zeker gebruikt worden:

- ① **Cirkel van het bord:** rundsvlees, kippenbout, varkensgehakt.
- ② **Cirkel van de organisatoren:** reclame, supermarkt, voedingsmiddelenmultinational, vleesfabriek en Wereldhandelsorganisatie.
- ③ **Cirkel van de gevolgen:** landbouwgrond, zoet water, klimaat, regenwoud, olie, De Santos, Georges, Musclor, Alain, biggetje, Colette

De overige fiches kunnen gebruikt worden naargelang de doelstellingen, de spelleider en het aantal deelnemers.

Belangrijk: indien er minder dan 20 deelnemers zijn, kan de animator proberen om meerdere kaarten aan één deelnemer te geven. Eén deelnemer kan bijvoorbeeld alle identiteitsfiches van de cirkel van het bord hebben.

Delen van gevoelens

De deelnemers hebben het soms moeilijk met de eerste fase van het spel: frustratie, schuld, woede, machteloosheid, ontkenning ... allerlei gevoelens kunnen de kop opsteken. Daarom is het belangrijk om iedereen de tijd te geven om zijn gevoelens uit te drukken. Tijdens deze fase krijgen de deelnemers de kans om hun mening te geven, los van hun identiteit in het spel. Ze kunnen hun spanningen kwijt en hun gevoelens met de groep delen. Het is een fase van verheldering, van emotioneel afstand nemen, een fase die noodzakelijk is om over te gaan naar de reflectie- en analyse etappe.

Politieke en ethische omkadering

Probeer niet direct over te gaan naar de fase van het formuleren van alternatieven. Het is belangrijk om het spel eerst vanuit de systeembenadering te evalueren door te proberen om de logica te begrijpen van het systeem dat de inhoud van ons bord bepaalt.

Een spel om opnieuw uit te vinden...

Het touwtjesspel is geen volledig afgewerkt spel dat de spelleider van A tot Z kan gebruiken door strakke instructies stap voor stap te volgen. Dit spel wil eerder een impuls zijn om een stapje verder te gaan: om tot begrijpen, tot handelen over te gaan en een project op te bouwen. Vanuit dit oogpunt is het belangrijk dat de spelleider zich de inhoud eigen kan maken en de pedagogische dynamiek kan implementeren die in zijn context en bij zijn doelstellingen en zijn publiek past. Dit zal vooral het geval zijn voor de etappe van de kritische analyse en het werken aan alternatieven.

De spelleiders kunnen het touwtjesspel ook aanpassen, het als het ware opnieuw uitvinden: andere identiteitsfiches ontwerpen, andere thema's en inhoud toevoegen of documentatie aanbrengen. Het instrument moedigt vindingrijkheid aan en kan aan de behoeften van de gebruikers worden aangepast.

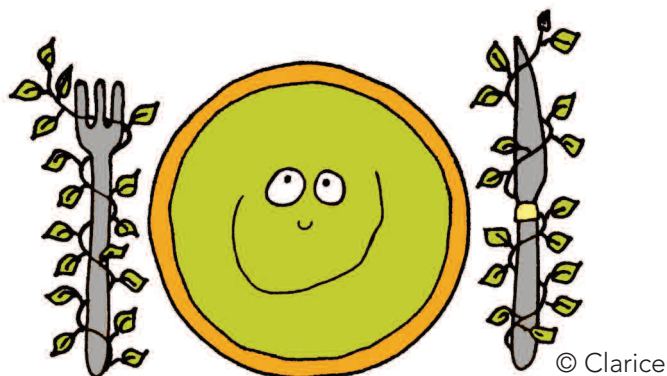
Rollenspel

Het rollenspel is geen noodzakelijk onderdeel van de modelvorming die het touwtjesspel voorstelt. Toch verrijkt het de animatie aanzienlijk: het bevordert de actieve betrokkenheid van de deelnemers doordat ze de kans krijgen om hun creativiteit de vrije loop te laten, hun kennis over het thema te gebruiken om hun personage zelf gestalte te geven, hun gevoelens uit te drukken en uit te leggen waarom ze zich met de andere identiteiten in het spel verbonden voelen.

Anderzijds kan de spelleider uit het rollenspel informatie afleiden die voor hem/haar relevant is. De manier waarop de deelnemers de identiteiten onderling verbinden, hun rol spelen door er persoonlijke informatie aan toe te voegen en hun plaats binnen het systeem waarnemen, is immers bruikbaar om de analysefase en de fase van de alternatieve constructies zo goed mogelijk aan te passen. Tijdens deze fases kan de spelleider de informatie en dus ook de kennis van de groep, die tijdens de eerste etappe van het spel is opgedoken, optimaal benutten.

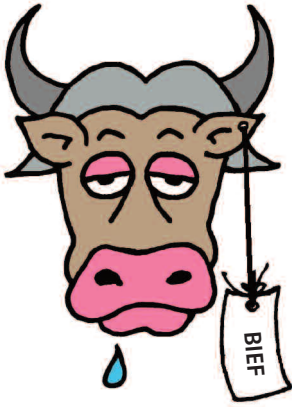
Een synthesedocument: het vlees op ons bord

Opdat de animator van het spel zich voldoende in het spel zou kunnen verdiepen, werd een synthesedocument ontwikkeld dat samen met het touwtjes-vleesspel kan gebruikt worden. De leerkracht of animator vindt hierin tientallen informatiebronnen over de impact van de industriële vleesproductie, maar ook bronnen die pleiten voor familiale veeteelt. Bij vele documenten staat aangeduid waar ze kunnen worden gedownload.

III - ROND DE TAFEL

1 • CIRKEL VAN HET BORD

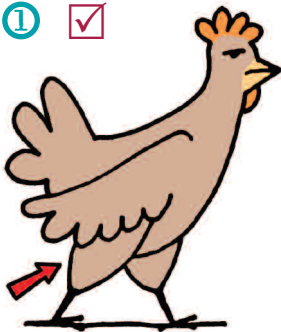
①

Ik ben een mooi stuk rundvlees

Biefstuk, gehakt, of hoe je maar wil. Ik word geproduceerd in industriële kwekerijen, die een paar milieuprobleempjes met zich meebrengen.

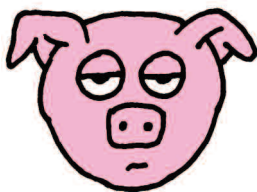
Mensen weten zich geen raad met mijn scheetjes en mijn uitwerpselen. Ik drink veel water (15.000 à 25.000 liter om 1 kg vlees te produceren). Tegenwoordig eet ik alleen nog plantaardige eiwitten (soja, maniok, graangewassen) die intensief worden geproduceerd door de landen in het Zuiden. Er staat ook een beetje vis op het menu, maar dat mag niet worden gezegd. Een rund heeft 10 tot 15 kg graan- en peulgewassen nodig om 1 kg vlees te produceren. Voor een varken is die verhouding 3/1. Het

vee in de landen in het Noorden eet evenveel graangewassen als de inwoners van India en China samen. Elke Europeaan beschikt over 450 m² grond (bv. in Brazilië en Argentinië) om de nodige soja voor veevoeder te produceren.

①

Ik ben een kippenbout

Omdat je het waard bent, krijg jij alleen de beste stukken! De rest wordt verkocht in Afrika tegen een lage prijs. Mijn vlees is een beetje raar. Ik beweeg dan ook niet veel en ik krijg nogal speciaal eten: in kippenvoeder zitten er 4 plantaardige voedingsmiddelen en 30 additieven! De maïs die ik te eten krijg, komt bovendien soms van heel ver!

①

Ik ben "puur" varkensgehakt

Als varken moet ik soms ver reizen: van mijn geboorteplaats naar de plaats waar ik vetgemest wordt, en ten slotte naar de plek waar ik geslacht wordt. Maar ik ben het resultaat van strenge selecties. Ik word snel dik door zo weinig mogelijk te eten, daarom word ik binnen gehouden, in de warmte en het donker. Ik heb een zwakke gezondheid en heb daarom vaak medicijnen nodig.

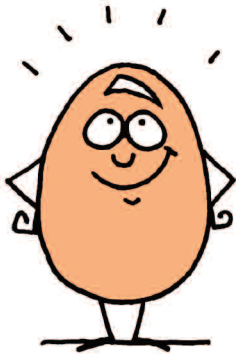
①

Ik ben een industrieel potje yoghurt

De melk om me te produceren komt soms van de andere kant van de wereld. Maar niet altijd van België, ook al produceren we hier veel, zelfs te veel melk. Wat de koeien eten, bepaalt mijn kwaliteit. Mijn recept is soms ingewikkeld: meestal bevat ik heel wat additieven.

①

Ik ben een type 3 ei

Hardgekookt, in een omelet, in koekjes, mayonaise, mousse... Ik word overal gebruikt! Wat komt er eerst? De kip of het ei? Met 16 kippen in een hok van 1 m2 en zonder daglicht weet ik niet meer waar ik vandaan kom of van wie! Arme mamakippen! Naar het schijnt hebben sommige kippen een beter leven en krijgen ze daglicht te zien, en zelfs gras.

①

Ik ben een pakje Haribo snoepjes

Ik ben roze, blauw of groen. Ik ben zuur of zoet. Kinderen zijn dol op mij. Als ze me zien liggen in de rekken, loopt het water hen in de mond. Maar veel mensen weten niet wat er in mij zit. Op het pakje staat er 'gelatine'. Jawel, ik ben geproduceerd op basis van dierlijke eiwitten. Gelatine wordt verkregen uit de huid van varkens of koeien. Zo word ik dik en stevig genoeg. Ik bevat ook nog E104, E122 en E330 en nog heel wat meer. Maar dat is allemaal niet erg, ik zie jullie blinkende gezichtjes al...

2 • CIRKEL VAN DE ORGANISATOREN

2

Ik ben de WTO (De Wereldhandelsorganisatie)

Ik ben een internationale organisatie met bijna 150 lidstaten en nog eens een dertigtal kandidaat-lidstaten. Mijn vader is de GATT (General Agreement on Tariffs and Trade – Wereldovereenkomst over Tarieven en Handel) en mijn moeder de handelsoorlog. Het IMF en de Wereldbank zijn mijn vrienden. Samen hebben we dezelfde droom: een zo vrij mogelijk verkeer van goederen, diensten en kapitaal. Daarom pleit ik ervoor om, in het belang van iedereen, alle obstakels weg te werken die de economische bloei van de wereldmarkt in de weg staan: exit invoerheffingen en quota, weg met logge bureaucratische voorschriften inzake sociale rechten en milieubescherming!

2

Ik ben een voedingsmiddelenmultinational

Ik produceer enorm veel en ik ben aanwezig in een heleboel landen. Dankzij mij vinden mensen werk!
Ik beslis over alles: de hoeveelheid meststoffen en pesticiden die voor de gewassen worden gebruikt, het loon van de arbeiders en hun arbeidsvoorwaarden.
Ik wil bovenal winst maken. Gezond eten is bijzaak.
Ik boek monsterwinsten, waarvan een deel naar reclame gaat die me helpt om mijn producten te verkopen.
Dankzij de reclame krijg ik de mensen zover dat ze te veel dierlijke producten eten, ook al is dat niet goed voor hun gezondheid.

2

Ik ben het GLB

(Gemeenschappelijk Europees Landbouwbeleid)

Ik ben lid van de familie Europa en ik heb een zoon die dumping heet. In mijn familie doen we al jaar en dag aan intensieve landbouw. We produceren vooral veel rundvlees. Daarvoor importeren we veel plantaardige eiwitten uit de landen in het Zuiden. Zij produceren alleen voor ons. En aangezien ik meer produceer dan verbruik, exporteer ik mijn sterk gesubsidieerde producten met instemming van de WHO naar diezelfde landen in het Zuiden.

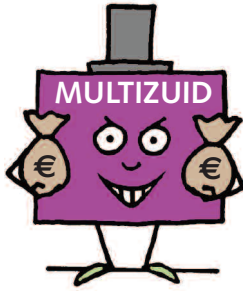
Zo kan ik hen mijn vlees goedkoper verkopen dan hun eigen vlees.

Hetzelfde geldt voor mijn melk.

Nog een voordeel: zo hoeven kleine landbouwers in het Zuiden zich niet meer krom te werken om hun gezin te voeden, maar kunnen ze met volle teugen genieten van de sloppenwijken en de wonderen van de stad. Maar ze gaan me hervormen, ik weet alleen nog niet hoe.

2

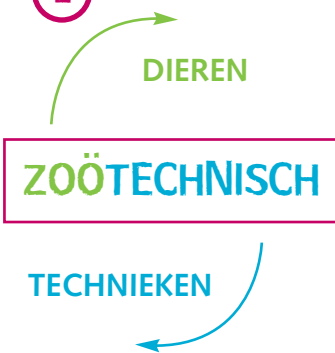

Ik ben een multinational in het Zuiden

Ik ben een grote transnationale onderneming. Ik werk samen met een Europees bedrijf. Ik krijg veel subsidies om grote productie-eenheden op te richten. Investerders zijn dol op me, want ik boek enorme winsten. Ik kan dus goedkoop vlees verkopen op de markt van de landen in het Zuiden. Ik duik op in steeds meer landen: Thailand, Taiwan, Brazilië, Verenigde Arabische Emiraten, China...

2

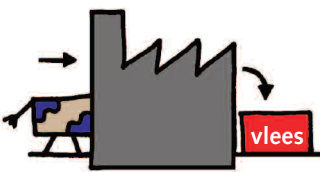
Ik ben een zoötechnisch centrum

Ik heb een passie voor selectie, 'levenstechnieken', 'optimalisering van de ruimte', mechanisering... De meest productieve rassen en modernste technieken worden bij ons gecreëerd! Waarom genomen nemen met 6 biggetjes per worp als je er 25 kan hebben! Dieren zijn werktuigen en veehouders hebben iemand nodig die hen de nodige richtlijnen geeft.

Ah, wat een mooie wetenschap toch, het gebruik van dierlijke machines!

2

Ik ben een vleesfabriek

Ik streef ernaar om zo veel mogelijk vlees te produceren om de concurrentie op de markt aan te kunnen. De kwaliteit van wat bij mij buitenkomt doet er niet toe... Ik ga tewerk als een fabriek!

Ik ben fantastisch, ik bestuur mezelf haast zonder personeel, ik heb geen veehouders meer nodig, maar techniekers.

2

Ik ben een 'menger', een vrij onbekend beroep

Het grootste deel van de 2 miljoen ton vet dat het Europees vee verbruikt, komt uit mijn mengkuipen! Ik koop de goedkoopste vetten op de internationale markten, maak een goede mengeling, en hup, daar heb je de perfecte cocktail voor een legkip of een varken.

2

Ik ben je favoriete supermarkt

Bij mij kan je alles kopen wat je wil en zelfs zaken waaraan je niet had gedacht!

Ik laat al je wensen uitkomen. Ik ben er om je leven makkelijker te maken. Heb je geen zin om te koken? Geen nood, ik heb aan alles gedacht: bereide maaltijden voor alle leeftijden, fruit en groenten die al gewassen zijn, belegde boterhammen, koekjes en andere levensmiddelen in individuele porties, voorgekookte, voorgesneden, ja zelfs voorverteerde levensmiddelen.

Niets is mij te veel om je te behagen: Argentijns rundvlees of Australische kangoeroe, je zegt het maar.

Bovendien bestook ik je met allerlei promoties: een kip voor 2 euro, een lamsbout tegen 5 euro per kilogram. Is dat niet geweldig allemaal? Ik ga de hele wereld af voor mijn klanten (en voor mijn aandeelhouders - maar dat blijft onder ons).

Wat stellen die paar kilometers voor vergeleken met wat er te verdienen valt?

2

Ik ben een farmaceutisch bedrijf

Zonder mij zou de vleesindustrie onmogelijk zijn. (En wat zou ik zijn zonder haar?)

Met de vaccins, antibiotica en andere medicijnen die ik produceer, blijven de dieren stabiel: niet helemaal genezen, niet helemaal ziek. Het is een wankel evenwicht.

Maar consumenten hoeven zich absoluut geen zorgen te maken. Ben je een beetje te zwaar door al dat vlees? Geen nood, ik verkoop ook afslankproducten. Een resistente bacterie duikt op? Daar ben ik al met een nieuw antibioticum. Er is een nieuwe zoönose ontstaan? Dat belooft een goede omzet!

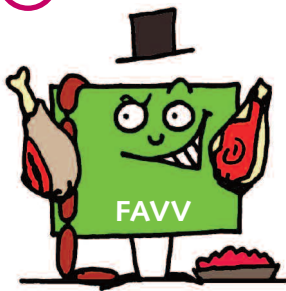
2

Ik ben de reclame

Ik maak me langzaam meester van jou en je diepste gedachten en maak een echte, zuivere consument van je. Ontdaan van hinderlijk afval en kritische geest. Ik bouw mee aan een wereld vol welvaart. Dromen liggen binnen handbereik, je hoeft ze alleen maar te kopen.

Ik help de multinationals hun producten te verkopen. Eigenlijk voed ik je op, breng ik je bij wat je moet doen in moeilijke levenssituaties. Met mij neem je de juiste beslissing. Ik zou 'informatie', 'communicatie', 'permanente vorming' moeten heten.

2

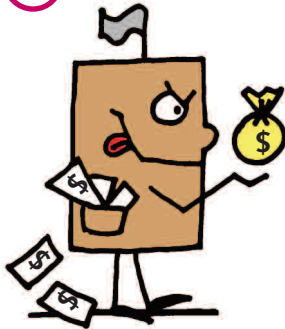

Ik ben het FAVV

(Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen)

Ik ben geboren in 2000, na de dioxinecrisis. Ik controleer alles in alle stadia van de voedselketen: grondstoffen, mensen, plaatsen, enz. Ik ben een beetje de voedselpolitie van België! Ik leg mijn regels aan iedereen op: groothandels, korte ketens, kleine boeren. Die regels zijn ontworpen voor de industrie. Kleine boeren die anders willen produceren, maak ik het dan ook erg moeilijk.

2

Ik ben een corrupte regering

De boeren van mijn land bellen me vaak om te zeggen dat ze het moeilijk hebben. Ik luister naar hen en soms huil ik mee, als het echt moet.

Maar daarna krijg ik mannen met pak en das over de vloer en dan hebben we het over zaken die er echt toe doen: import, export, bevoorrechte contracten voor vrije handel en hoeveel ik daarmee verdien. Ik kreeg trouwens pas nog een uitnodiging voor een weekendje aan de Azurenkust. Kwestie van rustig te kunnen beslissen...

2

Ik ben Angela, marketing professional

In mijn job leer ik mensen de beste keuze te maken. Ik toon hen alles wat ze willen zien om rustig te blijven consumeren: een gelukkige koe op het platteland, een kleine, familiale kaasmakerij, gezonde en mooie mensen die ham eten... Zo is iedereen gelukkig: de consument, de industrie die me tewerkstelt en ikzelf!

Ik weet niet of ik het zelf allemaal wel geloof, maar wat telt, is het succes van mijn campagne, toch?

2

Ik ben de wet op het dierenwelzijn

Ik ben het die dicteert wat goed is voor dieren of niet. Daarmee doe ik dierenbeschermers een plezier.

De industriële productiewijze lijkt zo ook minder wreed. Ik ben de koning van de nuances: 'geschikt' onderkomen, 'voldoende' ventilatie... Duidelijker kan niet! Ik gooi er enkele wetten uit, maak de kooien een paar centimeter groter en hop, de mensen zijn tevreden: ze kunnen met een gerust hart verder eten!

3 • CIRKEL VAN DE GEVOLGEN

3

Ik ben het grondwater

Ik ben Belgisch en met mij gaat het niet zo goed. Nitraten en andere verontreinigende stoffen maken me ziek. Daarboven lijkt niemand ervan wakker te liggen!

Ze hebben almaar meer van mij nodig om hun verarmde bodem te voeden en zo word ik jaar na jaar een beetje zieker.

Het wordt almaar duurder om me drinkbaar te maken.

3

Ik ben de lucht van de planeet

Ik ben er voor alle mensen en dieren. Je ademt me een ongelooflijk aantal keren per dag in. Ik voel me almaar zwaarder, minder doorzichtig, voller met broeikasgassen, pesticiden, metalen en zuren. Verwarming en industrie zijn de grote boosdoeners. Ook het transport zit er voor veel tussen (één vrachtwagen op twee vervoert voeding).

3

Ik ben het zoet water

Het lijkt simpel, glashelder, maar het is ontzettend ingewikkeld geworden.

Ik ben een echte strategische en commerciële pion, een bron van spanningen. Over mij worden processen, ja zelfs oorlogen gevoerd.

Wel 70% van het beschikbare water ter wereld wordt gebruikt om gewassen te irrigeren die voornamelijk voor de export zijn bestemd. En aangezien industrieel vee veel graangewassen verbruikt, is er veel water nodig om 1 kilo vlees te produceren!

3

Ik ben de landbouwgrond

Ik word mishandeld en onherstelbaar uitgeput.

Mijn erosiegraad ligt 18 tot 100 maal hoger dan mijn herstelvermogen. Sommige mensen hebben heel wat grond nodig om zich te voeden. De mensen in het Noorden gebruiken 10.000 m² per inwoner. In sommige Aziatische landen is dat slechts 700 m².

LANDBOUWGROND

Hoe meer vlees we eten, hoe meer grond er nodig is om ons te voeden.

3

OCEAAN

Ik ben de oceaan

Ik ben het water van de zeeën en de oceanen. Ik ben niet meer zo helder als vroeger. Ik warm op en word zuur.

Waterlopen en riolen monden in mij uit. Alles wat ze aan chemicaliën meevoeren, verontreinigt mij en maakt mijn bewoners ziek: vissen, walvisachtigen en zee flora. Tal van hen zijn al met uitsterven bedreigd.

Wanneer een deel van mijn water verdampt, vormen er zich wolken die zich landwaarts verplaatsen.

Wanneer de wolken veranderen in regen, neemt die al het verontreinigende stof dat in de atmosfeer zweeft op, waardoor het in de bodem terecht komt.

3

DICHTBEGROEID

Ik ben een dichtbegroeid en vochtig regenwoud

Ik ben een zogenaamd primair woud en niet zomaar om het even welk woud. Mijn verscheidenheid is immers enig in zijn soort: op één hectare, d.w.z. 10.000 m², tref je tot 200 verschillende bosboomsoorten aan. Dat is meer dan alle Belgische soorten samen.

Maar de mens palmt mij in, want hij heeft almaar meer ruimte nodig. Als de huidige trend zich doorzet, ben ik tot verdwijnen gedoemd.

Dit alles om runderen te voederen, zodat de inwoners van de rijke landen toch zeker hun dagelijkse hoeveelheid dierlijke producten hebben. Die bedraagt meer dan 600 g.

Wel nu, er moet één hectare woud in weiland worden omgezet om één rund te voederen en 1.500 hamburgers te verkrijgen.

Bovendien zou heel het Amazonegebied in weiland moeten worden omgezet om de wereldbevolking gedurende één maand en geen dag langer met hamburgers te voeden! Het woud zou onherstelbaar verloren zijn, de bodem uitgeput, onze biodiversiteit in rook opgegaan. Is het dat echt allemaal waard?

3

Ik ben het klimaat

Ik voel me koortsachtig. De temperatuur op aarde blijft stijgen en ik ben ontregeld. Het zijn vooral broeikasgassen die mij doen veranderen. De veeteelt zou verantwoordelijk zijn voor een vijfde van de uitstoot van broeikasgassen ter wereld. Maar welke veeteelt is dat dan, de kleinschalige en familiale of de industriële?

3

Ik ben de aardolie

Ik ben erg nuttig en al een eeuw lang onmisbaar voor de mens. Ik verwarm woningen, laat auto's rijden en ik dien om plastic en verpakkingen te produceren.

Ik lig aan de basis van hygiëneproducten en wasmiddelen.

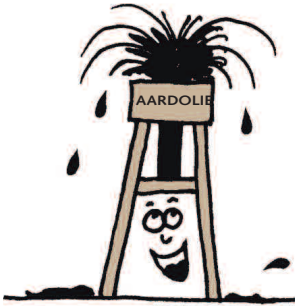
Meer nog, de intensieve landbouw in de landen in het Noorden en in een toenemend aantal landen in het Zuiden hangt volledig van mij af.

Ik ben immers onmisbaar voor de productie van chemische meststoffen, pesticiden, om nog maar te zwijgen van brandstof voor landbouwmachines en transport.

Het probleem is dat ik broeikasgassen produceer als ik word verbrand.

Let op: mijn reserves raken uitgeput! De eerste problemen worden verwacht tussen 2012-2014 en mijn prijs doet niks anders dan stijgen.

Zijn we klaar om die situatie het hoofd te bieden?

3

Ik ben het grasland

Ik ben de grootste bron van gelukkig vlees. Ik bedek zo'n 40% van de planeet. Herkauwers zijn dol op me. Door te grazen, word ik omgezet in vlees voor menselijke consumptie. Toch word ik steeds meer vervangen door veevoeder als soja, dat herkauwers moeilijk verteren en dat darmgassen geeft. Deze gassen dragen bij aan de klimaatverandering.

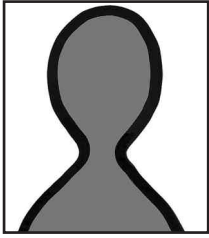
3

Ik ben de biodiversiteit

Hallo! Ik ben de biodiversiteit. Ik ben het geheel van levende wezens op de aarde. Ik word als onmisbaar beschouwd, maar volgens experts word ik steeds kleiner. Monocultuur, uitputting van de landbouwgewassen, selectie van steeds meer geïndustrialiseerde dieren... Benieuwd hoe jullie je zullen voeden, kleden en verzorgen zonder mij!

3

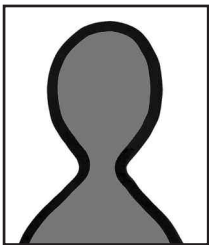
Ik ben de kleine Leo

Ik ben Leo, een kleine Belg van drie dagen oud. Ik ben erg gelukkig dat ik ter wereld gekomen ben, maar toch ook een beetje bang. In mama's buik al werd ik overspoeld met rare dingen: pesticiden, oplosmiddelen, kwik, enz.

Volwassenen zouden nochtans beter moeten weten: voor mijn broze gezondheid is dat allemaal heel gevaarlijk. Niet te verwonderen dat het aantal aangeboren afwijkingen, kinderen met kanker en genitale misvormingen blijft stijgen...

3

Ik ben De Santos, een Braziliaans kind

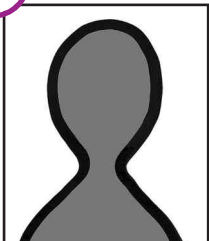
Ik ben 8 jaar en heet De Santos. Ik woon in Brazilië. Ik ben een van die kinderen die niet genoeg te eten hebben.

Toch is er in mijn land geen tekort aan landbouwgrond. Hij wordt grotendeels gebruikt om graangewassen en soja te telen.

Maar die zijn niet voor ons. Ze worden naar de rijke landen geëxporteerd om daar het vee te voederen. De Braziliaanse gewassen dienen o.a. om 40 miljoen westerse varkens te voederen.

3

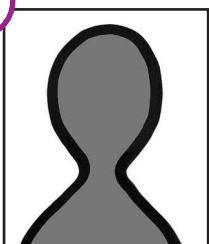

Ik ben Zahra, ik drink melkpoeder

Ik ben Zahra, ik woon in Senegal en ik heb tien broers en zussen. Vlees eten we alleen bij speciale gelegenheden. Bij het ontbijt drinken we melk, maar dat is geïmporteerde poedermelk. Mama zegt dat ze bijna vergeten is hoe lokale melk smaakt. Ze vindt het jammer voor de naburige landbouwers, maar ze kan niet anders. Melkpoeder is immers goedkoper dan lokale melk.

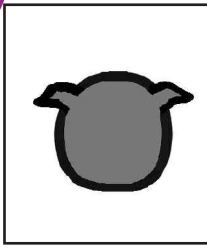
3

Ik ben Michel, ik wil geen vlees meer eten

Ik kan er niet meer tegen dat we dieren zo mishandelen. Het zijn gevoelige wezens zoals wij. We hebben het recht niet om hen te doden en op te eten. We kunnen ons perfect voeden zonder vlees, dat is trouwens beter voor onze gezondheid.

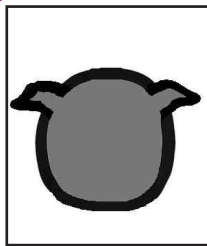
3

Ik ben een snuffelvarken

Ik ben gecreëerd om vruchtbare zeugen op te sporen, ik ben een echte professional! Ik heet Duochan en ben een verbeterd Chinees ras. Ik ben makkelijk hanteerbaar en natuurlijk gesteriliseerd. Maar wat een job! Ik mag nooit aan de vrouwtjes komen, je kan immers niet voorzichtig genoeg zijn.

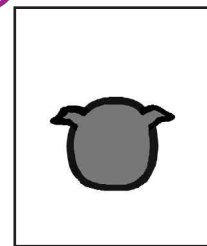
3

Ik ben Musclor

Ik ben een mannetjesvarken, gevoed met maïs en soja. Ik word snel dik. Naar het schijnt ben ik enorm rendabel, net als mijn vrienden P76 en Maxter 16. Ik ben het resultaat van genetische selectie en word daarom sneller dik met minder eten. Daarom mag ik niet te veel bewegen. Ik moet het ook warm hebben om niet te veel vet te kweken. Ik leef in het donker...

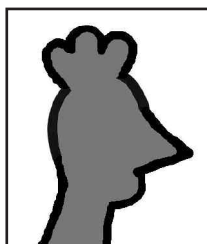
3

Ik ben een biggetje

Naar het schijnt krijg ik van alle dieren de meeste medicijnen: 60 à 70% van alle antibiotica zijn voor mij! Ik ben ook heel gevoelig en krijg dus kalmeermiddelen. Dat belooft, met het leven dat me te wachten staat! Ik moet zo snel mogelijk rond en dik worden om vlug in je bord te belanden!

3

Ik ben Colette, een 'fietskip'

Ik woon in Afrika en vind mezelf heel wat mooier dan al die kippen uit het buitenland, diepgevroren en zonder pluimen. Maar ik ben niet meer zo geliefd als vroeger. Ik word lokaal geproduceerd en mijn kweker brengt me op de fiets naar de markt. Hij heeft het lastig om de eindjes aan elkaar te knopen. Iedereen vindt me beter van kwaliteit, maar niemand koopt me nog. Ik kost twee keer meer maar ben ook twee keer verser. Goed vlees heeft zijn prijs!

3

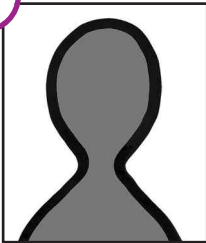

Ik ben een Belgisch witblauw rund

Ik ben een echte witblauw, een Belgisch runderras. Mijn stevige achterste gaf me de naam dikbilrund en is het resultaat van selectie bij mijn voorouders. Mensen vinden het een grappig zicht, maar ik vind mezelf helemaal niet zo mooi. Ik heb het hoogste vleesgehalte ter wereld, maar mijn kleintjes zijn te dik en ze komen ter wereld met behulp van een mes. En als ze er dan zijn, hebben ze vaak motorische problemen. Gevolg: per maand worden er 17 geslacht. Maar ja, als je kijkt naar de varkens die nooit op de wei mogen, hebben wij misschien niet te klagen...

3

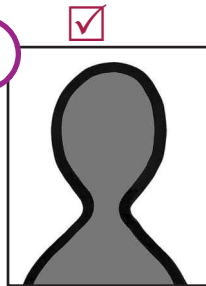

Ik ben Marc, een varkenskwaker

Ik heb een moeilijk beroep. Ik moet steeds meer produceren om steeds minder te verdienen. Als jij €10 betaalt voor een kilo ham, zie ik daar slechts €1,67 van. Voer wordt steeds duurder en de energieprijzen swingen de pan uit. Je moest mijn elektriciteitsfactuur eens zien! Ook mijn gezondheid heeft te lijden onder mijn job. Ik heb een luchtwegenaandoening, blijkbaar is dat een 'beroepsziekte'.

3

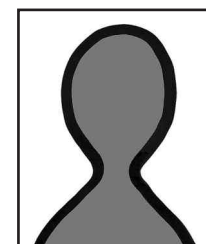

Ik ben Alain, een beetje ziek

Ik voel me niet zo goed. Ik heb een buikje en een verhoogd risico op diabetes. Mijn dokter maakt zich zorgen en ik ook. Het schijnt dat ik niet evenwichtig eet. Ze zeggen dat ik te veel omega 6 eet en niet genoeg omega 3. Moet ik nu pillen slikken?

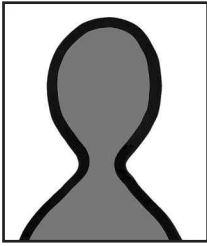
3

Ik ben Marie, ik werk in een industriële varkenskwakerij

Ik vind het zielig wat ik met de dieren moet doen. We moeten het teveel aan biggetjes of de zwakke biggetjes doden en daarvoor slaan we hen tegen de muur. Geen mooi zicht, dat kan ik je verzekeren! Dieren doden wordt een steeds groter deel van onze job. Als we wat meer respect hadden voor de dieren, zou ook ons eigen leven erop vooruitgaan, denk ik. Het is alsof mensen en dieren elkaar doen lijden.

3

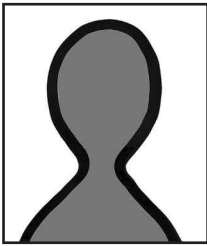

Ik ben Augusta

Ik woon in een klein appartementje in de stad. Ik probeer zo goed mogelijk rond te komen met mijn bestaansminimum, maar het is geen lolletje!

Ik koop dus pizza's voor €2 bij..., lasagne voor €3 bij..., worsten voor twee keer niks bij... Al die verhalen over dolle koeien, dioxines en pesticiden, allemaal kletspraat! Voeding is zo al duur genoeg, en bio... dat is voor de rijken! Eten is eten!

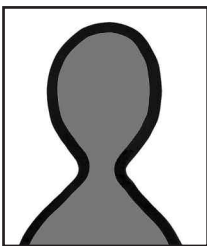
3

Ik ben Nadine, ik werk in de kippenvleesindustrie

Ons werk is erg moeilijk. We werken in een ruimte waar het maximaal 5°C is en erg vochtig. Het lawaai is er oorverdovend. Heel wat werknemers blijven zomaar weg en er gebeuren veel werkongevallen. Veel mensen krijgen te kampen met beroepsziekten: vooral aandoeningen van het bewegingsapparaat. Ik werk bij Doux, een industrieel kippenbedrijf.

3

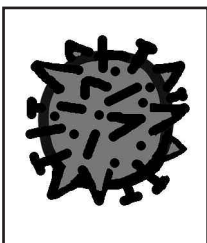

Ik ben Georges, een Belgische landbouwer

Ik ben een Belgische landbouwer. Ben ik een boer of een industrieel? Ik weet het niet meer. Sommigen hebben kritiek op mijn werk. Nochtans doe ik mijn best, en het is niet makkelijk om te overleven. Ik heb veel melkkoeien nodig om mijn brood te verdienen, maar ik heb niet veel land. Daarom koop ik voeder voor mijn vee, maar dat kost veel geld. Ook de dierenartskosten lopen hoog op. Ik kan mijn brood

niet meer verdienen met alleen melk. Wat moet ik doen?

3

Ik ben de vogelgriep

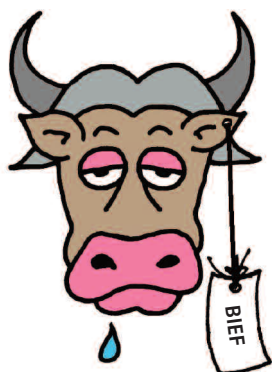
Ik ben ook bekend onder de naam H5N1. Ik ben een zoönose, een infectie die overdraagbaar is van dieren op mensen en omgekeerd. Ik heb het gemunt op kweekvogels, vooral kippen. Ik dook voor het eerst op in fabrieken in Zuidoost Azië. Begin 2006 werd ik ook ontdekt in Europa en Afrika. Ik maakte in totaal 93 menselijke slachtoffers en 200 miljoen vogels werden preventief geslacht in Europa, Azië en Afrika. Ik heb de boel op stellen gezet en enkele farmaceutische bedrijven rijk gemaakt.

IV – VOOR DE ALLERKLEINSTEN 1 • CIRKEL VAN HET BORD

Ik ben een mooi, groot stuk rundvlees ①

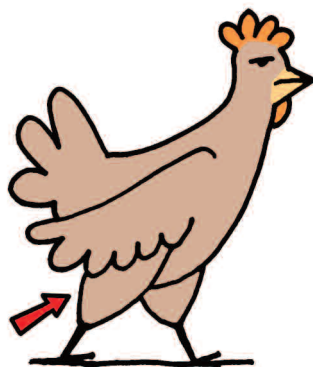

Ik bevat veel vet en dat is niet goed voor je lichaam.

In grote hoeveelheden word ik schadelijk voor je gezondheid. Voor zo'n prachresultaat voedert de veehouder zijn runderen met veel soja en granen. Die komen vaak van heel ver. Een koe moet 7 tot 10 kilo granen eten om één kilo vlees te produceren.

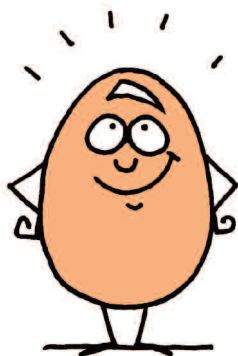
Ik ben een kippenbout ①

Eerst krijg ik eten, daarna word ik in stukken gesneden. De mooiste stukken blijven in België. De rest wordt verkocht in Afrika en kost er minder dan de kippen daar. Dat is een probleem voor de lokale kwekers. Mijn vlees is een beetje raar. Ik beweeg dan ook niet veel en ik krijg nogal speciaal eten: in kippenvoeder zitten er 4 plantaardige voedingsmiddelen en 30 additieven!

Ik ben een type 3 ei ①

Hardgekookt, in een omelet, in koekjes, mayonaise, mousse... ik word overal gebruikt!

Mijn moeder, mevrouw de kip, had nooit gedacht dat ik voor zoveel dingen zou dienen. Ze heeft geen gemakkelijk leven gehad. Ze zat samen met duizenden andere kippen in een kleine ruimte en kon zich niet bewegen.

Ik ben een pakje Haribo ①

Ik ben roze, blauw of groen... Ik weet wel dat je dol op me bent. Maar weet iemand wat er echt in mijn pakje zit? Wel, ik ben gemaakt op basis van gelatine, dat wil zeggen dierlijke eiwitten. Ik zit vol additieven voor mijn mooi kleurtje en om me goed te bewaren. Ik vraag me af of dat wel zo goed is voor je gezondheid, maar dat is niet erg. Ik zie jullie blij gezichtjes al...

2 • CIRKEL VAN DE ORGANISATOREN

Ik ben de reclame

Je komt me overal tegen, vooral op tv, tussen twee tekenfilms in. Ik moedig je aan om vanalles te kopen: choco voor jou, een auto voor papa, wasmiddel voor mama.

Dankzij mij weet je wat je nodig hebt en wat je met je geld moet doen.

Nadenken hoeft niet, ik zorg voor alles!

Ik help de grote bedrijven om hun producten te verkopen.

Ik ben een multinational

Ik ben een grote multinationale onderneming. Ik heb kantoren in tal van landen, daar waar arbeiders goedkoper zijn en waar ik me niet aan dezelfde regels moet houden als in Europa.

Ik produceer een heleboel dingen: pesticiden om planten te beschermen, zaden, geneesmiddelen voor mensen en dieren en allerlei voorwerpen.

Ik beslis hoe de kip of worst gemaakt wordt die je bij mij koopt!

Ik ben een supermarkt

Ik heb alles in huis. Van industriekip aan 1 euro per kilo (wie doet beter?) tot varkensgebraad in superpromotie. Geloof gerust alles wat ze in mijn reclame zeggen! Mijn producten zijn zo goedkoop omdat ik mijn leveranciers verplicht om ze te verkopen tegen de laagste prijs. Ik betaal hen almaar minder, net als mijn werknemers.

2

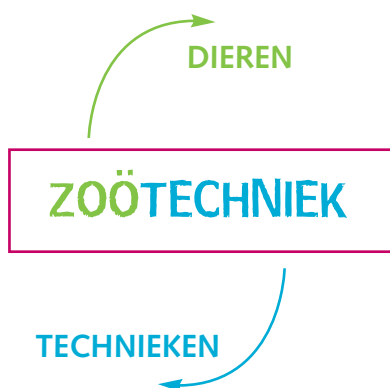
Ik ben een farmaceutisch bedrijf

Hallo! Ik ben een farmaceutisch bedrijf. Zonder mij zou de vleesindustrie verloren zijn... (en ik zou verloren zijn zonder haar!). Wij twee zijn dikke vrienden.

Ik produceer alle mogelijke medicijnen voor kweekdieren.

Sommigen zeggen dat al die medicijnen niet zo goed zijn voor de gezondheid van de mensen, maar geen nood! Ik zal jou ook verzorgen!

Ik ben de zoötechniek

2

Weet je niet wat ik ben? Ik ben de wetenschap van de veehouderij.

Voor mij zijn dieren machines, daarom gebruik ik hen ook als machines. Ik doe niets liever dan besparen en zoveel mogelijk winst maken. En dat allemaal om jou zoveel mogelijk vlees te geven tegen de laagste prijs.

3 • CIRKEL VAN DE GEVOLGEN

Ik ben de landbouwgrond

3

De mensen putten me uit. Ze vragen me om veel te produceren en geven me chemische meststoffen, zodat ik almaar schraler en brozer word.

Aangezien jullie veel vlees eten en dieren veel graan en soja eten, moet ik almaar meer produceren.

Ik ben het grondwater

3

Ik ben het water dat in de grond is gesijpeld. Wanneer er chemische meststoffen en pesticiden op de grond worden uitgestrooid, dringen ze tot mij door. Ze maken me ziek.

Toch word ik opgepompt uit de grond, zodat jullie thuis water hebben, maar het kost steeds meer om me drinkbaar te maken.

Ik ben een dichtbegroeid en vochtig regenwoud

3

Ik ben een zogenaamd primair woud, en niet zomaar om het even welk. Mijn verscheidenheid is immers enig in zijn soort: op één hectare, d.w.z. 10.000 m², tref je tot 200 verschillende bosboomsoorten aan. Dat is meer dan alle Belgische soorten samen.

Maar de mens palmt mij in, want hij heeft almaar meer ruimte nodig.

Als de huidige trend zich doorzet, ben ik tot verdwijnen gedoemd.

En dat allemaal om koeien te eten te geven!

3

Ik ben De Santos uit Brazilië

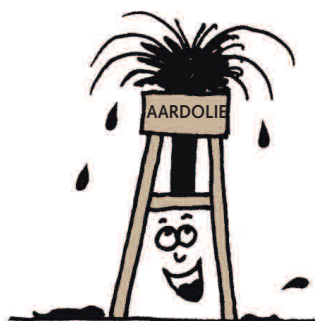
Ik ben 8 jaar en heet Santos. Ik woon in Brazilië. Ik ben een van die kinderen die niet genoeg te eten hebben. In mijn land sterven er elk jaar 10.000 kinderen door slechte voeding.

Toch is er in mijn land geen tekort aan landbouwgrond. Het grootste deel wordt gebruikt om graan en soja te telen. Maar die zijn niet voor ons bestemd. Ze gaan naar de rijke landen en dienen er als veevoeder.

3

Ik ben de aardolie

Ik ben heel nuttig en sinds vorige eeuw zelfs onmisbaar voor de intensieve landbouw.

Ik word gebruikt om chemische meststoffen en pesticiden te maken. Ik dien ook als brandstof voor auto's, vrachtwagens en landbouwvoertuigen. Ze zeggen dat er 1 liter aardolie nodig is om 1 kilo steak te produceren in een intensieve kwekerij.

Maar er is een probleem: telkens ik word verbrand, komen er broeikasgassen vrij.

Let op: mijn reserves raken uitgeput!

3

Ik ben de lucht

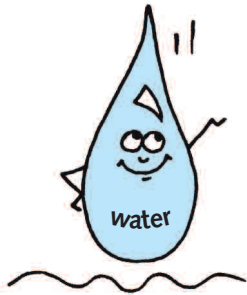
Bijna alle levende wezens hebben me nodig: bomen, mensen, insecten, vogels, bloemen... Maar sinds kort verander ik almaar sneller door de activiteiten van de mens. Auto's, vrachtwagens, fabrieken, huizen en kwekerijen blijven in aantal toenemen. Ze stoten koolstofdioxide en methaan uit. Zo warm ik onder invloed van de zon steeds meer op.

Ik ben het water

3

Ik ben niet meer zo helder als vroeger. Ik vervoer heel wat chemische producten. De vleesfabrieken vervuilen me, maar ook de boerderijen die te veel dieren hebben. Het wordt almaar moeilijker om drinkbaar water van mij te maken

Waterlopen en riolen brengen me naar zee. Daar vergiftig ik beetje bij beetje de vissen, maar vooral diegenen die ze eten: zeehonden, dolfijnen... en jullie, de mensen!

Ik word zeldzaam, want mensen hebben steeds meer van mij nodig.

Ik ben Pamela

3

Ik woon in Engeland en ik ben te dik. Hamburgers, chips, cola en chocolade gaan er bij mij vlotjes in.

En de tv is mijn favoriete speelkameraad!

Ze zeggen me dat ik te veel vetten en suikers eet, en dat dit slecht is voor mijn gezondheid. Maar ik lust helemaal niet graag groentjes!

Ik ben Jacques uit België

3

Ik ben een boer van 45, hier geboren en getogen. Ik heb het steeds moeilijker om de eindjes aan elkaar te knopen.

Ik moet almaar meer produceren en verdien minder. Een grote firma stelt me voor om te investeren in een industriële productie-eenheid voor varkens. Ik twijfel...

Mijn zoon zal in ieder geval de boerderij niet overnemen.

Ik ben het klimaat

3

Ik denk dat ik koorts heb! Ik heb het almaar warmer. Dat komt vooral door de broeikasgassen. Ik speel steeds vaker 'storm' en 'vloedgolf'. De vleesindustrie stoot een heleboel broeikasgassen uit. Al dat transport!

Het wordt tijd dat de landen zich zorgen beginnen te maken. Zeker de rijkste, die het meest koolstofdioxide produceren...

Ik ben Augusta uit België

3

Ik woon in een klein appartementje in de stad. Ik probeer zo goed mogelijk rond te komen met mijn werkloosheidsuitkering, maar het is geen lolletje.

Ik probeer voor alles zo weinig mogelijk te betalen: je weet wel, pizza's voor 2 euro, lasagne voor 4 euro per kilo, worsten zijn ook niet duur in de supermarkt hiernaast...

Al die poeha over luxe- en bioproducten, dat is voor mij allemaal kletspraat! Eten is zo al duur genoeg!

Ik ben de biodiversiteit

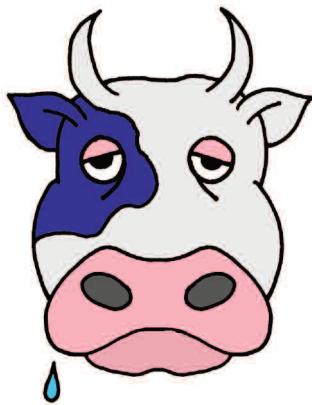

3

Dag kinderen! Ik ben alles wat leeft op aarde.

Misschien weet je het niet, maar ik ben onmisbaar! Dankzij mij kunnen mensen zich voeden, kleden, verzorgen... Ja hoor, ook jij doet dat allemaal dankzij mij. Nochtans word ik almaar kleiner. Al wat nodig is om een stuk industrieel vlees te produceren, dat doet mij geen goed!

Ik ben een hele dikke koe

3

Ik ben een echte Belgisch witblauw, een Belgisch runderras. Het probleem is dat ik veel te dik ben, net als mijn kleintjes. Ze worden uit mijn buik gehaald met een mes.

Ik heb gehoord dat sommige andere koeienrassen minder gezondheidsproblemen hebben, maar zij zijn aan het verdwijnen, want ze produceren veel minder vlees dan ik.

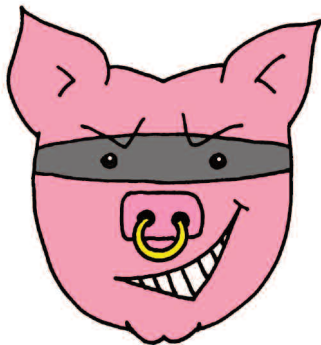

Ik ben Zahra

3

Ik heet Zahra, ik ben twaalf jaar en ik woon in Senegal. Kinderen in het Zuiden drinken graag melk bij het ontbijt, net als jullie in het Noorden. Alleen drinken wij poedermelk en die is niet zo lekker. De melk komt van bij jullie, maar mijn moeder koopt ze omdat ze minder kost dan de melk van hier.

Raar hè? De kwekers hier begrijpen het ook niet, ze kunnen hun brood niet meer verdienen.

Ik ben Musclor, meneer Varken

3

Ik ben een heel gespierde beer (een mannetjesvarken). Ik word snel dik. Het is dankzij mijn spieren dat ik 'Musclor' heet. ('Muscle' betekent 'spier' in het Frans).

Naar het schijnt ben ik genetisch geselecteerd om snel dik te worden en minder te eten. Daarom mag ik niet bewegen. Ik krijg eten dat van heel ver komt. Ik moet het ook warm hebben om niet te veel vet te kweken. Ik breng mijn leven door in het donker en lig op mijn eigen kaka met een heleboel andere beren. Dat ruikt niet zo lekker.

Tegenwoordig gaat alles sneller, dat noemen ze vooruitgang!

Ik ben José uit Frankrijk

3

Ik ben een bioboer.

Vergeleken met gewone boeren heb ik een heleboel dingen minder: minder grond, minder machines, minder dieren, minder schulden, maar ook minder zorgen over mijn gezondheid.

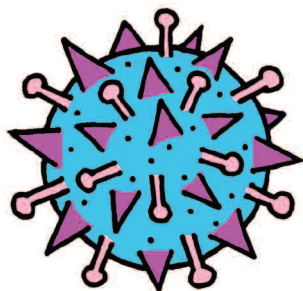
Weg met allergieën en hoestaanvallen door de pesticiden!

Ik heb ook een heleboel dingen meer dan gewone boeren: dieren en planten die beter bestand zijn tegen ziekten en van betere kwaliteit. Ik kies zelf hoe ik mijn boerderij beheer en ik heb een goede relatie met de consumenten.

Ik ben een zoönose

3

VIRUS

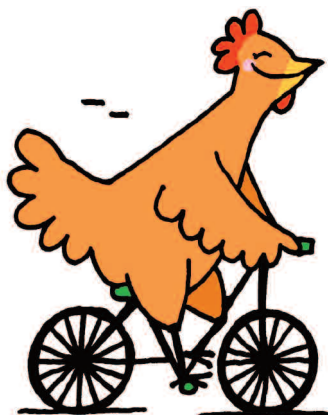
Ze noemen me een zoönose. Dat betekent dat ik een ziekte ben die kan overgaan van dieren op mensen en omgekeerd. Je hebt zeker al van mij gehoord in het nieuws: vogelgriep, varkensgriep, gekke koeien... Ik ben de oorzaak van echte rampen! Elke keer worden kuddes geslacht uit voorzorg, worden mensen ziek of zijn ze bang.

Dieren die opgesloten zitten of stress hebben, krijgen me sneller over de vloer. Industriële boerderijen zijn dan ook mijn favoriete plek.

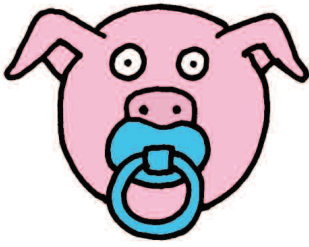

Ik ben Colette, een 'fietskip'

3

Ik ben een verse Afrikaanse kip. Je kan me kopen op de plaatselijke markt. Waarom noemen ze mij een fietskip? Wel, omdat ik met de fiets naar de markt kom, samen met mijn kweker. Die kweker komt uit de streek. Hij raakt me steeds moeilijker kwijt op de markt. Diepgevroren, kale kippen uit Europa zijn veel goedkoper dan ik. Maar ze zijn ook veel minder gezond!

Ik ben een biggetje

3

Ik ben een babyvarken. Naar het schijnt krijg ik van alle dieren de meeste medicijnen: 60 à 70% van de antibiotica zijn voor mij! Let op, want zoveel antibiotica kunnen schadelijk zijn voor je gezondheid.

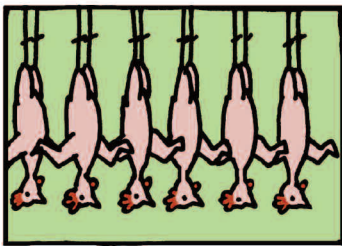

Ik ben Nadine, ik werk in de kippenvleesindustrie

3

Ik werk voor een groot kippenvleesbedrijf. Mensen denken niet vaak aan mij als ze aan vlees denken.

Ons werk is erg moeilijk. We werken in een ruimte waar het maximaal 5°C is en erg vochtig. Het lawaai is er oorverdovend. Er gebeuren veel werkongevallen en steeds meer werknemers worden ziek.

Ik ben een industrieel slachthuis

3

Ik lig ver van de stad, want de mensen mogen niet weten dat ik besta. Het is hier dat alle dieren die jullie eten, geslacht worden. Ik zie er steeds meer passeren, aan de lopende band. Niemand ziet hoe de dieren hier lijden, en de werknemers ook. Het is niet makkelijk voor hen, deze job, maar iemand moet het toch doen.

Ik ben Michel en ik eet geen vlees meer

3

Ik kan er niet meer tegen dat we dieren zo mishandelen. Het zijn gevoelige wezens zoals wij. We hebben het recht niet om hen te doden voor hun vlees. We kunnen ons perfect voeden zonder vlees, maar dan moet je het wel vervangen door andere eiwitrijke producten.

Enkele voorbeelden van alternatieven...

Consumeren is ageren

Producten ruilen tegen geld is geen daad zonder gevolgen: consumeren is een dagelijks economisch gebaar en een weerspiegeling van onze levenswijze en onze samenleving, maar het is ook een ethische en politieke daad. Consumeren betekent een keuze maken, ondersteunen, investeren... Of we dat nu willen of niet, we zijn allen actoren van het systeem waarin we leven! Hierna zetten we enkele tips op een rijtje die u helpen om op de hoogte te blijven en te begrijpen, om te weerstaan en echt iets te veranderen...

Biologische landbouw

De biologische landbouw produceert voedingsmiddelen met milieuvriendelijke teeltmethodes waarbij geen pesticiden of chemische meststoffen gebruikt worden. De chemicaliën worden vervangen door natuurlijke oplossingen, of het nu gaat om meststoffen, bescherming tegen insecten en onkruid of de verzorging van dieren. Door bioproducten te kopen worden deze milieuvriendelijke landbouwproductiemethodes ondersteund.

Eco-consumptie

We kunnen de weg van de duurzaamheid nog inslaan om te vermijden dat we het welzijn van de toekomstige generaties en die van ons op het spel zetten. Maar we moeten het roer dringend o gooien! Voeding is goed voor 30% van onze ecologische voetafdruk. Om die te verkleinen zijn er een heleboel doodeenvoudige dingen die we dagelijks kunnen doen: nadenken over wat we kopen, de voorkeur geven aan milieuvriendelijke merken, recycleren, verse lokale producten kopen, kopen volgens onze behoeften... "Eco-consumptie" betekent dat we onze gewoontes veranderen om opnieuw te komen tot een levenswijze die de rijkdommen van onze planeet in evenwicht houdt.

Eerlijke consumptie

Er bestaat een andere manier van handel drijven, een andere manier van verbruiken. Sinds enkele jaren wordt eerlijke handel algemeen erkend als een doeltreffend alternatief om de ongelijkheden terug te dringen en de mens weer een plaats te geven in het internationale handelsverkeer. Eerlijke handel stoelt op verschillende beginselen: loon naar werken voor producenten en ambachtslui, de fundamentele mensenrechten, duurzame betrekkingen tussen economische partners, milieubescherming en kwaliteitsproducten voor de consumenten...

Het overwegen [en ondersteunen] waard!

Als individuele consument, maar ook als **gemeenschap**, als burger kunnen we handelen en invloed uitoefenen op een maatschappij die door meer wordt geregeld dan door krachtsverhoudingen of economische resultaten...

Voedselsoevereiniteit

Voedselsoevereiniteit biedt niet alleen de zekerheid dat we iets te eten hebben – wat men ook voedselzekerheid noemt – maar verdedigt bovendien het recht van ieder land om zijn landbouwbeleid af te stemmen op zijn behoeften, in overleg met de kleine boeren, landbouwondernemers, veehouders, vissers, kleine producenten en consumenten. Velen zien voedselsoevereiniteit als de enige oplossing om de hongerproblemen, de klimaatverandering, de uitputting van de natuurlijke rijkdommen en de vernietiging van de verscheidenheid van de menselijke samenlevingen uit de wereld te helpen.

Agro-ecologie

De bedoeling is meervoudig: boeren moeten hun plaats in de sociale betrekkingen terugkrijgen, de logica van de “landbouwrevolutie” moet worden omgekeerd en de landbouw moet een activiteit worden die perfect compatibel is met de ecosystemen. Agro-ecologie zet in theorie en in de praktijk de industriële landbouw – een model dat pijlsnel afstevent op een buitengewoon destructieve productielogica – weer helemaal op losse schroeven. Ze herwaardeert eeuwenoude praktijken en systemen waarbij vindingrijkheid, ecologisch evenwicht, biodiversiteit en voedselzelfvoorziening hand in hand gaan. De erkenning van de kennis en knowhow van boeren staat hier centraal...

Verplaatsing van de economie

Korte verkoopcircuits bevorderen, de vestiging van kleine landbouwstructuren op menselijke schaal vergemakkelijken en afstappen van de woestijnen van de monocultuur. Lokaal voedsel produceren en verbruiken. Voedsel dat werd geproduceerd door middel van methoden die niet schadelijk zijn voor de bodem, het grondwater, het milieu of de volksgezondheid. De eetbare en wilde biodiversiteit beschermen, een ruimtelijke ordening bedenken die de integriteit en de schoonheid van de natuurlijke en sociale landschappen waarborgt.

Stuk voor stuk denksporen waarmee een louter op geld beluste logica zouden kunnen worden teruggedrongen, het evenwicht tussen de Noord en Zuid zou kunnen worden hersteld en de fundamentele banden tussen mens en aarde zouden weer kunnen worden aangehaald.

De systeembenadering onder de loep

Wat is een systeem?

Een systeem bevat activiteiten, wisselt informatie uit met zijn omgeving en is in staat om zijn identiteit te behouden ten dienste van een doel. Het heeft dus zelforganiserende eigenschappen. Een systeem probeert zichzelf op identiek dezelfde wijze te reproduceren. Zonder doel takelt het af. Een systeem heeft een boomstructuur die de delen met elkaar verbindt, in opklimmende volgorde van complexiteit. Elk deel is een (sub)systeem, dat een volwaardig systeem of alleen maar een bouwsteen kan zijn.

Wat is de systeembenadering?

Het is geen nieuwe wetenschap, theorie of discipline maar een interdisciplinaire methode om kennis te verwerven en te ordenen en zo doeltreffender te kunnen handelen. De systeembenadering is ontstaan op het punt waar verschillende disciplines – biologie, informatietheorie, cybernetica en systeemtheorie – samenvloeien. De systeembenadering stoelt op het begrip systeem, gezien als een geheel van elementen die voldoende met elkaar verbonden zijn om een betrekkelijk samenhangend en homogeen geheel te vormen. Ze wil dus alle elementen van een systeem of waargenomen werkelijkheid omvatten, maar ook de wisselwerkingen en de onderlinge samenhang ervan. Ze onderscheidt zich van de analytische benadering, die de onderdelen van een systeem isoleert om ze afzonderlijk te bestuderen.

En wat doen we met de systeemleer?

Gewoon proberen te begrijpen hoe de levende systemen werken: samenlevingen, groepen, organisaties en staten. Onze ethiek zal bepalend zijn voor de manier waarop wij levende systemen en de rol die we erin kunnen spelen, begrijpen.

Kennisleer in viervoud

1. Lineaire benadering

We geloven dat aan elk gegeven probleem een zeer duidelijke oorzaak voorafgaat. We zoeken een eenvoudige en onmiddellijke oplossing. Met een gevolg stemt een oorzaak overeen: we gaan ervan uit dat gebeurtenis A eerst plaatsvindt en dat gebeurtenis B wordt bepaald door het bestaan van A. A beïnvloedt B, maar niet omgekeerd.

2. Circulaire benadering

Wanneer er een probleem rijst, onderzoeken we de context ervan om de verschillende elementen van het "systeem" waartoe het behoort, de betrekkingen tussen deze elementen, de "feedbacklussen" en reguleringsmechanismen te identificeren en te beschrijven. Dezelfde gevolgen kunnen verschillende oorzaken hebben en dezelfde oorzaken kunnen verschillende gevolgen hebben. De oplossing is complex en hangt af van ons vermogen om met verschillende factoren te spelen. We veronderstellen dat gebeurtenis A gebeurtenis B beïnvloedt, die op haar beurt een invloed uitoefent op A. Wederzijdse invloed heeft niet echt een begin of een einde.

3. Cybernetische benadering²

Behalve met de beginselen van de circulaire benadering houden we tevens rekening met twee bijkomende elementen:

- het systeem evolueert tijdsgebonden,
- het systeem verandert doordat we er als waarnemer in aanwezig zijn.

De werkelijkheid bestaat niet "an sich". Ze wordt ontworpen door een waarnemer die daardoor medeschepper is van de werkelijkheid: hij wordt "waarnemend systeem". De idee van de oorzaak vervaagt. De verandering is het resultaat van een betrokkenheid van de waarnemer die door "trial and error" vers terkingsstrategieën en interactiemodaliteiten uitprobeert zodat het systeem zich moet reorganiseren.

4. De mythische benadering

De menselijke systemen, de gezinnen, de instellingen en landen worden gesticht en georganiseerd op basis van funderende mythen en rituelen (bijvoorbeeld de mythe van de materiële overvloed en de rite van de wandeling naar het handelscentrum, de tempel van de handelsmoderniteit).

Het "systeem van de waarnemer" is zelf opgenomen in die ritueel-mythische dans, met andere woorden "in een cultuur". De werkelijkheid wordt dus begrepen als een vertelling, een verhaal dat historisch en cultureel gesitueerd is. De verandering wordt waargenomen als een poging tot lichte afwijking van die vertelling door de bevraging van die mythen en rituelen met het oog op het complexer maken van het verhaal. De verandering is het resultaat van een medeschepping, het verhaal komt aan het licht in de ontmoeting met een ander verhaal. Om een toestand volledig te belichten, houden we rekening met alle overtuigingen van de mensen (actoren en waarnemers) en met de mythen die aan de basis liggen van de samenlevingen, vaak impliciet maar onderliggend in de manier waarop we de dingen aanpakken. We zullen deze cybernetische benadering "ambulant en multicultureel" noemen.

---

² Feedbacklussen: opeenvolgingen van acties teweeggebracht door het systeem zelf ten gevolge van een externe verandering, om de stabiliteit (negatieve feedback) ervan in stand te houden of om de verandering kracht bij te zetten, wat kan gaan tot de explosie van het systeem (positieve)

Van de ene benadering naar de andere: de epistemologische flexibiliteit

De systemici stellen voor om blijk te geven van een grote flexibiliteit bij het gebruik van de ene of de andere epistemologie. De aanpasbaarheid en de gezondheid van een systeem vloeit voort uit de capaciteit om van de ene epistemologie naar de andere over te schakelen afhankelijk van de situatie. Vandaar dat ze bij onze keuze voor een bepaalde benadering in plaats van voor een andere, een aftastende houding met *trial and error* voorstellen.

Een auteur merkte op dat in het geval van buikvliesontsteking hij er de voorkeur aan gaf om een beroep te doen op een zeer "lineaire" chirurg, die zonder een spier te vertrekken zijn appendix zou wegnemen, zonder daarvoor hem vragen te moeten stellen over de metafysische symboliek van de buik in de vier generaties van zijn familie, enz.

Maar alle gekheid op een stokje: de systemische benadering doet ons ook op onze hoede zijn door ons uit te nodigen om flexibel te zijn, want als men zich blijft beperken tot één benadering wanneer een probleem niet opgelost raakt, kan dat dramatische gevolgen hebben. Zonder ons daarvan bewust te zijn kiezen wij automatisch voor één of andere oplossing als wij met problemen worden geconfronteerd. Het is wanneer we koppig vasthouden aan één middel en het principe van "altijd meer van hetzelfde" toepassen, dat het fout loopt.

De 4 epistemologieën zijn dus een "didactische" indeling, die gebruik wordt om een "epistemologische flexibiliteit" aan te moedigen. Die indeling in 4 grote denkcategorieën komt overeen met **4 grote logische types**. Eenvoudiger gesteld kan men zeggen dat er **verschillende mogelijke lezingen van de werkelijkheid** bestaan en dat die verschillende werelden en actiemethoden scheppen.

Enkele voorbeelden...

Laat ons een spelletje spelen: hoe hebt u uw partner gekozen? Hebt u vooral gezocht naar...

- een knappe blondine - een knappe bruinharige man? → **Lineaire benadering.**
- een persoon met wie u kan communiceren, met wie u in contact kan treden? → **Circulaire benadering.**
- een persoon met wie u een project kon beginnen, in wie u vertrouwen kon stellen voor de rest van uw leven? → **Cybernetische benadering.**
- de absolute zekerheid dat een toeval, dat overigens geen toeval was, u onomkeerbaar in elkaars armen heeft gedreven? → **Mythische benadering.**

Uiteraard was het voor u een beetje van dat alles... en toch! Hoewel het moeilijk is om onszelf onder te brengen bij één of andere logica, is dat veel gemakkelijker als het gaat om onze omgeving of onze naaste familieleden!

De anekdote van Jules en Henriette

Jules is alcoholist en zijn vrouw Henriette is depressief.

- Zij vragen raad aan **meneer Lineair**. Die stelt een diagnose: **de depressie van mevrouw is de oorzaak** van de narigheid van het echtpaar. Hij laat Henriette in het ziekenhuis opnemen om haar depressie, die duidelijk de oorzaak is van de problemen van meneer, te behandelen. Beeld u even in wat de oorzaak en de oplossing zouden geweest zijn als het paar raad had gevraagd aan mevrouw Lineair, die eerder een feministe is.
- Hetzelfde paar, maar nu vragen ze raad aan **mevrouw Circulair**. Die denkt dat het probleem veroorzaakt wordt door de volgende terugwerkende kracht: Jules drinkt omdat Henriette depressief is en vice versa. Dat zorgt voor een "dans" die mevrouw Circulair gaat proberen te behandelen door **communicatie binnen het paar** en verandering van hun interactie.

- Jules en Henriette brengen een bezoek aan **meneer Cybernetica**. Die tracht de **verschillende pogingen die het paar heeft ondernomen om tot een oplossing te komen te begrijpen** en gaat op zoek naar wat hij als therapeut momenteel kan aanbrenge in de ontwikkeling van het paar. Het blijkt dat Jules en Henriette hun "dans" begonnen zijn toen de kinderwens ter sprake kwam, wat voor een ingrijpende verandering zorgde binnen het paar: er zou een gezin worden gesticht. **Meneer Cybernetica wordt speler**- getuige van dat moment van reorganisatie. Hij weet in welke netelige situatie hij terecht is gekomen en zegt dat tegen het paar: hij weet dat zijn eigen voorkeur voor een leven als paar zijn oordeel zeker zal beïnvloeden.
- Deze keer brengt het paar een bezoek aan **mevrouw Mythe**. Haar aandacht voor het verhaal, zowel qua inhoud als qua structuur, haar nieuwsgierigheid en haar verbazing ten aanzien van het eigenaardige karakter van het paar leiden ertoe dat ze zichzelf gaan verbazen over hun eigen identiteit. Henriette is eigenlijk verpleegster en **haar leven staat in het teken van het "helpen van anderen"**. Jules was het probleemkind van het gezin, een immigrantengezin van de eerste generatie dat zich verloren voelde in een maatschappij die het niet kende. **Als paar hadden ze hun identiteit gebaseerd op een mooi verhaal over redding. Een verhaal over wederzijdse redding** wordt opgebouwd en geeft aan elke partner de mogelijkheid om zijn (of hun) verhaal complexer te maken. Mevrouw Mythe deelt haar verwarring, maar ook het genoegen waarmee ze meebouwt aan een nieuw mooi verhaal over een vlot op een ontketende oceaan. Beloofd, als ze aan het volgende eiland komen, zal ze het vlot verlaten!

Enkele sterke ideeën uit de systeembenadering...

De ene benadering is niet beter dan de andere. Toch komt het erop aan om die benadering te kiezen die het best aansluit bij de toestand die zich voordoet. Antwoorden die niet geschikt zijn, leiden tot impasses. Vaak worden dan ook lineaire oplossingen voorgesteld, terwijl het om een zeer complexe toestand gaat...

- Het onderwerp moet globaal worden onderzocht, waarbij de vele aspecten en factoren die erbij komen kijken, worden geïdentificeerd. De verschillende betrokken actoren, de verscheidenheid van hun standpunten, belangen of behoeften onder de aandacht brengen.
- Er moet rekening worden gehouden met onze vele onzekerheden op het vlak van kennis en met de mateloze complexiteit van de systemen, die ons vermogen om ze te begrijpen, te voorzien en te beïnvloeden, begrenzen. We moeten in gedachten houden dat er voor een gegeven probleem niet altijd een oplossing is.
- We moeten op zoek gaan naar mogelijke relaties tussen de verschillende aspecten, factoren of actoren van het systeem en de aard van deze relaties identificeren.
- We moeten tot voorzichtigheid en twijfel manen met betrekking tot "wetenschappelijke" beweringen en dogmatismen van allerlei slag ("wetten" uit de natuur en de samenlevingen, goddelijke wetten, deterministische principes...). De begrippen vooruitgang, ontwikkeling en evolutie van de gemeenschappen en mensen moeten worden gerelativeerd.
- We moeten de netwerken identificeren: een structuur, hiërarchie geven, ze in een model gieten om een interpretatie van de werking van het beschouwde systeem tot uiting te doen komen. We moeten de aandacht vestigen op de stromen, dynamieken en feedbacklusen.
- We moeten de relevantie van het uitgewerkte model relativeren door ons vragen te stellen over de veranderingen in het systeem, zowel in de ruimte (als men van samenleving verandert, als men van schaal verandert) als in de tijd (onderzoek van het verleden en extrapolaties naar de toekomst).
- Aan de hand van reële voorbeelden moeten we tonen dat een systeem uiterlijk de indruk kan wekken dat het stabiel is, maar toch plots op zijn grondvesten kan wankelen. Vooronderstellingen die onbewust door ons hoofd gaan, moeten we proberen te verduidelijken door dit interpretatiewerk te doen (onze kijk op de wereld, de mens, diens plaats in de wereld, diens relatie met het milieu, diens relatie met de anderen en met de maatschappij,...).

De methode van het touwtjesspel bevoorrecht de systeembenadering als methodologische basisreferentie. Door de feiten uit een multidimensionaal oogpunt te bekijken, kan met de systeemtheorie beter over de onderlinge samenhang en complexiteit van N/Z-uitdagingen worden nagedacht. Maar, behalve de werkmethode, biedt de systeembenadering ons niet zozeer specifieke kennis dan wel een **radicale wijziging van onze "Westerse" manier van denken**. De systeembenadering spoort aan tot hersengymnastiek waardoor we kunnen afstappen van al te simplistische monolithische oplossingen en oorzaak-gevolg-schema's die eigen zijn aan onze cartesiaanse manier van denken.

Beknopt lexicon*

Biodiversiteit

Biologische diversiteit of biodiversiteit is het geheel van levende soorten die aanwezig zijn op de aarde (planten, dieren, micro-organismen enz.), de gemeenschappen die door die soorten worden gevormd en de habitats waarin ze leven. De biodiversiteit wordt momenteel ernstig bedreigd door de beschadiging van de ecosystemen en door verschillende menselijke handelswijzen zoals het patenteren van het leven, intensieve landbouw, monoculturen en de productie van genetisch gemodificeerde organismen (GGO's).

Bruto binnenlands product (BBP)*

Het BBP drukt de totale rijkdom uit die wordt geproduceerd op een bepaald grondgebied, geraamd op basis van het bedrag van de toegevoegde waarden (de toegevoegde waarde is het verschil tussen de omzet van een bedrijf en de aankoopwaarden van alle grondstoffen, half-fabrikaten en diensten waarvan gebruik wordt gemaakt in het kader van de bedrijfsexploitatie).

Bruto nationaal product (BNP)*

Het BNP drukt de rijkdom uit die wordt geproduceerd door een natie (en niet op een bepaald grondgebied). Het omvat ook de inkomsten van de burgers van die natie die in het buitenland wonen.

Burgermaatschappij

In tegenstelling tot de politieke klasse, alle burgers die niet tot de politieke wereld behoren. Deze term verwijst naar een ruim panel van mensen, bewegingen, verenigingen, groeperingen, collectieven, die zichzelf organiseren en aanspraak maken op een plaats en een rol in de maatschappij. Deze term wordt doorgaans gebruikt om te spreken over het ontwakken van het politieke bewustzijn van de mensen, de deelname van de burgers en de bewegingen die eruit voortvloeien.

Coöperatie / samenwerking

Coöperatie komt van het Latijn co-operare, samen handelen. Deze term verwijst naar alle programma's voor "ontwikkelingshulp" van de industrielanden ten voordele van de landen in het Zuiden.

Deregulering

Letterlijk: Afschaffing van de regels die normaal gesproken de uitvoering van een activiteit omkaderen. Deregulering van de markten is gebaseerd op het principe van vrije uitwisseling en vrije concurrentie en bestaat erin de regulering van een sector die door staatsinstellingen is ingevoerd om die sector te stabiliseren af te schaffen. Die handelswijze, die door de grote internationale instellingen zoals de Wereldbank of het IMF wordt aanbevolen, ontmantelt de reglementen die afkomstig zijn van de overheid (staten, regeringen, enz.).

Dumping

In de geïndustrialiseerde landen wordt de productie van tal van goederen gesubsidieerd. De goederen die worden gesubsidieerd, worden dus tegen een lagere prijs geproduceerd en goedkoper of zelfs met verlies verkocht. Als die producten naar de landen van het Zuiden worden geëxporteerd, zorgen ze voor oneerlijke concurrentie met de lokale producten, die niet worden gesubsidieerd en duurder worden verkocht. Die handelswijze, die "dumping" wordt genoemd, destabiliseert de plaatselijke markten van de landen van het Zuiden totaal.

Duurzame ontwikkeling

Komt tegemoet aan de behoeften van het heden zonder dat het de mogelijkheden van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien in het gedrang brengt. Ze is het resultaat van een partnership dat is gebaseerd op reciprociteit tussen de sociale actoren van de planeet, met het oog op meer rechtvaardigheid in het Noorden en het Zuiden.

* Definities afkomstig uit het glossarium van het Comité pour l'Annulation de la Dette du Tiers Monde : www.cadtm.org

Epistemologie

De epistemologie is de studie van de kennis. Gewoonlijk is het een bespiegeling over de verdeling van de wetenschappen in disciplines, maar het is ook een bespiegeling over het wezen van het weten, over de middelen om er toegang toe te krijgen en over de manieren van denken, en de bestudering van de geschiedenis van de wetenschap.

FAO

Food and Agriculture Organization: organisatie van de Verenigde Naties voor voeding en landbouw die gespecialiseerd is in ontwikkelingshulp en belast is met de verbetering van de levensstandaard, de voedingssituatie en de landbouwproductiviteit. De organisatie komt met name tussenbeide bij hongersnood, en bij een voedsel- of landbouwcrisis.

Genetisch gemodificeerd organisme (GGO)*

Levend organisme (plantaardig of dierlijk) waarop er een genetische manipulatie werd toegepast om de kwaliteiten ervan te wijzigen, gewoonlijk met de bedoeling het resistent te maken tegen een herbicide of een pesticide. In 2000 bedroeg de totale oppervlakte met GGO's meer dan 40 miljoen hectaren, voor drievierden ging het om soja en maïs. De voornaamste producenten waren de Verenigde Staten, Argentinië en Canada. Genetisch gemodificeerde planten worden gewoonlijk intensief geproduceerd om de veestapel van de rijke landen te voeden.

Globalisering / Mondialisering

Deze twee begrippen die vaak door elkaar worden gebruikt, hebben betrekking op de wereldwijde uitbreiding van het producten-, kapitaal- en mensenverkeer. Globalisering/mondialisering is geen recent fenomeen, maar door de vooruitgang op het gebied van transport en communicatie heeft het een nieuwe omvang gekregen. Globalisering/mondialisering is voornamelijk liberaal: privégeld kan vrij circuleren en worden geïnvesteerd daar waar het maximale rentabiliteit belooft. In de jaren 1990 zijn heel wat verenigingen hun krachten beginnen te bundelen om zich te verzetten tegen de mondialisering als dusdanig (die onafwendbaar wordt geacht) maar ook tegen de manier waarop die zich ontwikkelt, zonder sociale en ecologische bekommernissen.

Inflatie*

Cumulatieve stijging van de prijzen (bijvoorbeeld een stijging van de olieprijs, waardoor op termijn de lonen gaan stijgen en daarna ook andere prijzen enz.). Inflatie impliceert dat het geld aan waarde verliest aangezien na verloop van tijd er een hoger bedrag nodig is om dezelfde goederen te kopen. Het neoliberale beleid geeft daarom voorrang aan de bestrijding van inflatie.

Interestvoet*

Wanneer A geld leent aan B, betaalt B het geleende bedrag terug aan A (het kapitaal), maar ook een bijkomend bedrag, dat interest wordt genoemd, zodat A er alle belang bij heeft om die financiële operatie uit te voeren. De hoogte van de interestvoet bepaalt het belang van de interesten. Een geven eenvoudig voorbeeld. Als A 100 miljoen dollar leent op 10 jaar met een vaste interestvoet van 5 %, moet hij het eerste jaar een tiende van het geleende kapitaal (10 miljoen dollar) terugbetalen plus 5% van het verschuldigde kapitaal (5 miljoen dollar), dus in totaal 15 miljoen dollar. Het tweede jaar betaalt hij weer een tiende van het kapitaal terug, maar de interest van 5% heeft nu betrekking op de resterende 90 miljoen dollar (dus 4,5 miljoen dollar). In totaal betaalt hij het tweede jaar dus 14,5 miljoen dollar. Dat gaat zo verder tot het tiende jaar, wanneer hij de laatste 10 miljoen dollar terugbetaalt plus 5 % van die resterende 10 miljoen dollar (dus 0,5 miljoen dollar). In totaal betaalt hij het tiende jaar dus 10,5 miljoen dollar. Op 10 jaar tijd heeft hij dan 127,5 miljoen dollar terugbetaald. Gewoonlijk gebeurt de terugbetaling van het kapitaal niet in gelijke schijven. De eerste jaren heeft de terugbetaling vooral betrekking op de interesten en het aandeel van het terugbetaalde kapitaal neemt in de loop der jaren toe. Zo is het verschuldigde resterende kapitaal hoger als de terugbetalingen worden gestaakt...

De **nominale interestvoet** is de interestvoet waarmee de lening werd afgesloten. De **werkelijke interestvoet** is de nominale interestvoet verminderd met het inflatiepercentage.

Land in het Zuiden

De term heeft niet zozeer betrekking op een geografisch gegeven dan wel op een geheel van bevolkingsgroepen met een eigen ontwikkelingswijze, maar dan bekeken uit het oogpunt van de mechanismen van politieke en economische dominantie waardoor hun betrekkingen met de industrielanden vaak worden gekenmerkt.

Liberalisering van de markten

Het op de markt brengen van goederen die voordien onder openbare controle stonden. Men spreekt over openstelling voor concurrentie, die meer of minder groot kan zijn naargelang van de graad van liberalisering. De term is ook van toepassing op de maatregelen die gericht zijn op het begunstigen van de commerciële uitwisselingen: afschaffing van monopolies, privatisering van tal van operatoren, opheffing van barrières die de activiteitendomeinen in vakjes verdelen.

Lobby*

Lobby's zijn drukingsgroepen met privébelangen die meestal de belangen van industriële of financiële groepen verdedigen. Er zijn ongeveer 40.000 lobbyisten in Washington.

Moeizame ontwikkeling

Fenomeen dat de landen in het Noorden en in het Zuiden gemeen hebben. Het drukt de disfunctionele gevolgen van de economische ontwikkeling uit: de uitsluiting van een groeiend aandeel van de bevolking van het sociale en productiesysteem, en de ongelijke toegang tot middelen en opportuniteiten. Moeizame ontwikkeling heeft eveneens betrekking op het verlies van zinnen, de verzwakking van het vermogen om uitdagingen aan te nemen, de atrofie van de creativiteit, identiteitscrisis en verwarring.

Monocultuur*

Teelt van één enkel product. Heel wat landen van het Zuiden werden ertoe gebracht zich te specialiseren in de teelt van een voedingsmiddel dat bestemd is voor de export (katoen, koffie, cacao, pinda's, tabak enz.) om aan de deviezen te raken die hen in staat moesten stellen hun schuld terug te betalen. Die specialisatie zorgt ook voor de uitbreiding van renteteelten (die geld opbrengen) ten nadele van de teelt van voedingsgewassen (om de bevolking te voeden).

Moratorium*

Situatie waarin een schuld bevroren wordt door de schuldeiser, die eraan verzaakt de terugbetaling binnen de overeengekomen termijn te eisen. Tijdens de periode van het moratorium blijven de interesten echter doorlopen. Het instellen van een moratorium kan ook worden beslist door de schuldenaar, zoals in het geval van Rusland in 1998 en Ecuador in 1999.

NGO

Niet-gouvernementele organisatie. Wordt gezegd van een personenvereniging die geen rechtstreekse banden heeft met de regeringen of die er niet van afhangt. Ze kunnen soms, mits inachtneming van de vrijheid van meningsuiting, bepaalde ideologieën of confessies aanhangen. Hun actiegebieden zijn uiteenlopend. Ngo's voor noodhulp werken uiteraard niet op dezelfde manier als ngo's die duurzame ontwikkeling beogen. Sommige ngo's zijn gespecialiseerd in het uitzenden van ontwikkelingswerkers, andere dan weer in ontwikkelingseducatie.

Omgekeerde groei

Omgekeerde groei (in het Frans "décroissance") is een politiek, economisch en sociaal concept dat het omgekeerde is van de huidige politieke consensus, waarbij economische groei als een weldaad wordt beschouwd. De voorstanders van omgekeerde groei stellen voor om economische groei te vervangen door een afname van de consumptie en de productie met het oog op het respecteren van het milieu, het ecosysteem en de mensen. Omgekeerde groei wordt door de verdedigers ervan niet beschouwd als een politiek dogma of een economisch model. Zo zegt Paul Ariès het volgende: «*Het is niet de zoveelste ideologie of het zoveelste economische model, het is op de eerste plaats een term als een granaat om het heersende economische denken te vermorzelen*». Serge Latouche is van mening dat het gaat om een "gelukkige retorische vondst", maar verkiest de term "a-croissance", met een "a" zoals in "a-théisme".

Ontwikkeling

Ontwikkeling is een algemene term die in verschillende acties wordt gebruikt die kaderen in wat men noemt "internationale solidariteit". Het begrip 'ontwikkeling' wordt in het algemeen gezien als een positieve dynamiek en is intrinsiek ook het resultaat van een lineaire visie op de "evolutie" van de samenlevingen. Het rangschikt de samenlevingen en landen volgens een opklimmende schaal, met aan de top de Westerse landen. Alle landen zijn het aan zichzelf verplicht om deze top te bereiken.

Post-ontwikkeling – Na-ontwikkeling

De na-ontwikkelingsbeweging is ontstaan in de jaren 70 en verenigt verschillende soorten organisaties en personen rond een radicale kritiek op ontwikkeling op de westerse manier, namelijk als een uniek model dat gebaseerd is op groei, techniek en vooruitgang en dat bovendien op de hele wereld van toepassing zou zijn. De doelstellingen van de beweging zijn: verzet tegen en verschil van mening met een maatschappij van economische groei en ontwikkeling formuleren en aanmoedigen, werken aan de versterking van de theoretische en praktische coherentie van de alternatieve initiatieven, het tot stand brengen van echte autonome en harmonieuze gemeenschappen, en strijden voor de dekolonisatie van het heersende economistengedachtengoed.

Productiefactoren*

Factoren die een rol spelen bij de productie van goederen. Bij landbouw zijn meststoffen, pesticiden en herbiciden productiefactoren die tot doel hebben de productie te verbeteren. Om aan de nodige deviezen te komen voor de terugbetaling van de schuld, worden de beste productiefactoren voorbehouden voor de exportteelten, en dat ten nadele van de teelten van voedingsgewassen, die van essentieel belang zijn voor de bevolking.

Schuldenberg*

Volledig bedrag van de schuld, interesten plus kapitaal.

Speculatie*

Activiteit die erin bestaat winst te maken in de vorm van meerwaarde door te wedden op de toekomstige waarde van goederen en financiële of monetaire activa. Speculatie zorgt voor een scheiding tussen de financiële sfeer en de productieve sfeer. De wisselmarkten vormen de voornaamste plaats voor speculatie.

Systeemtheorie / systeembenadering

Het is geen nieuwe wetenschap, theorie of discipline maar een interdisciplinaire methode om kennis te verwerven en te ordenen en zo doeltreffender te kunnen handelen. De systeembenadering is ontstaan op het punt waar verschillende disciplines – biologie, informatietheorie, cybernetica en systeemtheorie – samenvloeien. De systeembenadering stoelt op het begrip systeem, gezien als een geheel van elementen die voldoende met elkaar verbonden zijn om een betrekkelijk samenhangend en homogeen geheel te vormen. Ze wil dus alle elementen van een systeem of waargenomen werkelijkheid omvatten, maar ook de wisselwerkingen en de onderlinge samenhang ervan. Ze onderscheidt zich van de analytische benadering, die de onderdelen van een systeem isoleert om ze afzonderlijk te bestuderen. Joël de Rosnay, in Frankrijk, en Gregory Bateson, in de Verenigde Staten, behoren tot de bekendste vertegenwoordigers.

United Nations Development Programme (UNDP)*

Het UNDP werd in 1965 opgericht en is gevestigd in New York. Het is het voornaamste orgaan voor technische bijstand van de UNO. Het helpt - zonder politieke beperking - ontwikkelingslanden aan administratieve en technische basisdiensten, leidt kaders op, tracht te beantwoorden aan bepaalde essentiële behoeften van de bevolking, neemt het initiatief voor regionale samenwerkingsprogramma's en coördineert in principe de activiteiten van de operationele programma's van de Verenigde Naties ter plaatse. Het UNDP baseert zich in het algemeen op westerse knowhow en technieken, maar een derde van zijn contingent experts is afkomstig uit de Derde Wereld. Het UNDP publiceert jaarlijks een rapport over de menselijke ontwikkeling dat onder meer landen classificeert op basis van de index van de menselijke ontwikkeling (HDI).

Voedingsgewassenteelten*

Teelten bestemd voor het voeden van de bevolking (gierst, maniok, rijst enz.), de tegenpool van teelten die bestemd zijn voor de export (koffie, cacao, the, pinda's, suiker enz.).

Vrijhandel

Die economische doctrine past liberale stellingen toe op de internationale uitwisselingen en prijst de internationale specialisatie en de afschaffing van elke belemmering van uitwisselingen.

Vrije zone*

Geografisch omschreven zone waarin de industriëlen die voor de export produceren geen rechten moeten betalen op de productiefactoren die ze importeren en waarin bepaalde elementen van de nationale reglementering vaak niet van toepassing zijn.

Websites voor een verantwoordelijke en solidaire wereld...

Zoekrobotten

www.netecolo.com | Google zoekrobot, maar met elke dag ecologische tips!

Ontwikkelingseducatie

<http://www.oxfamsol.be/basta> | Het portaal « Basta » is dat van de wereldkruispunten van Oxfam-Solidariteit, ateliers waar het publiek wordt ondergedompeld in de realiteit van Bolivia, Zuid-Afrika en de mondialisering.

<http://www.kleurbekennen.be> | Kleurbekennen wil jongeren vanaf 12 jaar sensibiliseren voor de thematiek van de Noord-Zuidrelaties. Zij werken daarvoor rond 3 assen: jaarlijkse themacampagnes, pedagogische hulpmiddelen en partnerschap met de actoren van de ontwikkelingsopvoeding.

<http://www.aardewerk.be> | Aardewerk wil een ontmoetingsplaats zijn voor alle mensen die op zoek zijn naar nieuwe leefwijzen die minder vervreemdend, minder verkwistend, minder gehaast en dwangmatig, die ecologisch meer duurzaam, solidair, rechtvaardig en vreugdevol zijn. Aardewerk wil bijdragen tot de uitbouw van een netwerk tussen alle bewegingen, groepen en initiatieven die vanuit ecologische, sociale en spirituele bewogenheid de bestaande opjaag- en verspillingseconomie afwijzen en die voor een mens- en natuurvriendelijke samenleving ijveren.

Ontwikkelingsamenwerking

<http://www.11.be> | 11 | 11.11.11 - de koepel van de Vlaamse Noord-Zuidbeweging - heeft twee belangrijke pijlers: de lokale comités die elk jaar ongeveer 20.000 vrijwilligers op de been brengen en 70 lidorganisaties van diverse strekkingen. 11.11.11 gelooft dat een andere wereld mogelijk is en werkt aan een andere globalisering op drie manieren: Solidariteit met het Zuiden, beleidsbeïnvloeding en bewustmaking in eigen land.

www.ngo-federatie.be | Ngo-federatie is de federatie van alle Nederlandstalige NGO's in België

www.dierenartsenzondergrenzen.be | Dierenartsen Zonder Grenzen is een internationale NGO voor ontwikkelingssamenwerking.

<http://www.oxfamsol.be> | Oxfam Solidariteit is een internationale NGO voor ontwikkelingssamenwerking.

Duurzame ontwikkeling

<http://www.duurzameontwikkeling.be> | Website die gemandateerd is door de Federale Overheidsdienst voor de programmering van duurzame ontwikkeling: sensibilisering van het grote publiek voor duurzame ontwikkeling, met tal van thematische dossiers (toegang tot water, huisvesting, armoede, biodiversiteit enz.).

<http://www.greenpeace.org/belgium/nl> | Greenpeace is een internationale drukingsgroep die ijvert voor de bescherming van het ecosysteem van de Aarde.

<http://www.wwf.be> | World Wildlife Fund (WWF) België is een onafhankelijke internationale organisatie voor de bescherming van de natuur en de ecologische processen.

<http://www.greenbelgium.org> | GREEN vzw is een organisatie die jongeren en volwassenen duurzaam leert leven. Sinds 1997 ontwikkelt en begeleidt ze projecten, vormingen en lespakketten rond water, energie, mobiliteit, duurzame consumptie, natuur, ... GREEN stimuleert en ondersteunt participatie aan het beleid en doet aan ontwikkelingssamenwerking.

<http://www.bondbeterleefmilieu.be> | Bond Beter Leefmilieu is een onafhankelijke federatie van meer dan 140 natuur- en milieuverenigingen in Vlaanderen, met als doel gezonde lucht, helder water en natuur om van te genieten. Als middel gebruiken ze grootschalige publiekscampagnes, met duizenden deelnemers per jaar. Ze zetten ook gerichte lobbycampagnes op om politici en bedrijfsleiders te overtuigen van het belang van een doortastend milieubeleid.

<http://www.bralvzw.be> | De Brusselse Raad voor het Leefmilieu is een onafhankelijk netwerk van bewonerscomités en actieve bewoners. Samen zetten ze zich binnen het Brusselse Gewest in voor het stadsmilieu in ruime zin: dus zowel leefmilieu als mobiliteit, stedenbouw als stadsvernieuwing. Bral is ook de Nederlandstalige milieufederatie van het Brusselse Gewest. De gewestelijke en federale overheid erkent Bral als officiële pleitbezorger van actie- en bewonersgroepen. Daarom zetelt Bral in diverse officiële overlegorganen zoals de Milieuraad of de Gewestelijke Mobiliteits- en Ontwikkelingscommissie.

Verantwoordelijke consumptie en productie

<http://www.bewustverbruiken.org> | Het Netwerk Bewust Verbruiken vzw (NBV vzw) is een Vlaams samenwerkingsverband van organisaties actief op het gebied van consumenten, milieu, derde wereld, arbeidersrechten, anders omgaan met geld, sociale economie, enzovoort, dat door middel van netwerking, informatie, campagnes en projecten een sociaal én ecologisch verantwoord consumptiegedrag en dito productiewijzen stimuleert met het oog op het bereiken van duurzame ontwikkeling.

<http://www.oivo.be> | Het Onderzoeks- en informatiecentrum van de verbruikersorganisaties heeft tot doel technische hulp te verschaffen aan verbruikersorganisaties, de consumptiefunctie te valoriseren en de bescherming van de verbruikers te promoten.

<http://www.ecover.be> | Ecover is een Belgisch bedrijf dat ecologische reinigingsproducten produceert.

<http://www.observ.be> | Website van het Brussels observatorium voor duurzame consumptie, opgesplitst in twee delen: denkers en doeners. Ze bevat veel praktische informatie over voeding, waterconsumptie, transport enz.

<http://www.ovam.be> | OVAM is het aanspreekpunt in Vlaanderen voor al wat te maken heeft met de afvalstoffenproblematiek, het milieugericht ge- en verbruik van materialen en het saneren van de bodem en dit in de ruimste zin.

Eerlijke handel

<http://www.oxfamwereldwinkels.be> | De producten van Oxfam Wereldwinkels worden vervaardigd door kleine producentengroepen in het Zuiden. Het inkomen dat verkregen wordt uit de vervaardiging van kunstnijverheid is een aanvullend inkomen naast landbouwactiviteiten. Dit inkomen geeft hen de mogelijkheid om in gezondheidszorg, scholing en vorming te investeren. De plaatselijke cultuur en vaardigheid wordt opgewaardeerd.

<http://www.maxhavelaar.com> | Max Havelaar is het onafhankelijk keurmerk voor eerlijke handel. Je vindt het keurmerk enkel op producten die aan de internationale criteria voor eerlijke handel voldoen. Die hebben te maken met de manier waarop geproduceerd wordt en de prijs.

<http://www.maya.be> | Maya Honing past de principes van de eerlijke handel toe op honing die afkomstig is van Latijns-Amerikaanse producenten. Die producenten zijn erkend door de onafhankelijke organisatie Max Havelaar, die het naleven van de internationale normen voor eerlijke handel controleert.

Economie

<http://www.triodos.be> | Triodos Bank financiert bedrijven, instellingen en projecten met een meerwaarde op sociaal, milieu en cultureel gebied, daartoe in staat gesteld door spaarders en beleggers die kiezen voor maatschappelijk verantwoord en duurzaam ondernemen.

<http://www.financite.be> | Het réseau financement alternatif is een pluralistisch netwerk van non-profit verenigingen met als voornaamste doel ethiek en solidariteit in onze omgang met het geld te ontwikkelen - ethisch en solidair geldwezen - en te stimuleren. Het streefdoel: geld, ethiek en solidariteit met elkaar verzoenen om zo tot een rechtvaardigere en menselijkere samenleving te komen !

<http://www.hefboom.be> | Hefboom biedt financiële ondersteuning en deskundig advies aan ondernemingen en organisaties uit de sociale en solidaire economie in Vlaanderen en Brussel.

Vrede en mensenrechten

<http://www.amnestyinternational.be> | Wereldbeweging van personen die ijveren voor de naleving van de mensenrechten. Ze komt tussenbeide namens slachtoffers van schendingen van de mensenrechten en baseren zich daarvoor op onpartijdig onderzoek en het internationaal recht.

<http://www.fian.be> | FIAN komt tussen bij schendingen van het recht op voedsel. FIAN is de internationale mensenrechtenorganisatie die opkomt voor het 'fundamentele recht van elke wereldburger om geen honger te lijden'. FIAN verdedigt dit recht om zich te voeden overal waar het bedreigd of geschonden wordt, en op vraag van de betrokken bevolkingsgroepen. FIAN richt met deze interventies de aandacht van de publieke opinie op deze probleemgevallen, en massale briefschrijfacties van protest zetten overheden onder druk om maatregelen te nemen.

Media

<http://www.indymedia.be> | Indymedia.be wil een stem geven aan alle mensen die niet of minder aan bod komen in de traditionele media. Indymedia.be wil hen leren met de media om te gaan en hen de mogelijkheid bieden om zelf media te maken door hen de nodige opleidingen aan te bieden en samen met hen media-initiatieven en -producties op te zetten die hun weg vinden naar het grote publiek. Indymedia.be wil op die manier mensen mondiger maken en hen leren hoe zij op een actieve en kritische manier aan de media en het mediadebat kunnen deelnemen. Op deze wijze wil Indymedia.be ook een bijdrage leveren tot de democratisering van de berichtgeving en van de media in het algemeen.

<http://www.mo.be> | Deze site is een initiatief van het magazine MO* (een Vlaams maandblad over de mondialisering) en IPS Vlaanderen (het Vlaamse filiaal van het persagentschap Inter Press Service). Op deze webpagina's vindt u artikels die in MO* gepubliceerd werden. De artikels willen de veranderingen in onze geglobaliseerde wereld op een duidelijke manier weergeven.

Zich engageren

<http://www.motherearth.org> | Vlaamse Friends of the Earth wereldnetwerk antenne, horizontale grass roots activisme & campagnes voor het milieu, en een duurzame samenleving.

<http://www.gentsmilieufrent.be> | Het GMF beoogt de bescherming van het leefmilieu te Gent en omgeving. De vereniging heeft een ongebonden karakter, stelt zich onafhankelijk op, is pluralistisch en heeft geen enkele binding met politieke partijen. Afval en grondstoffen vormen een belangrijk thema in hun werking naast biologische landbouw, luchtverontreiniging, enz... Ze volgen het Gentse milieubeleid kritisch op en informeren de consument om energiezuinig met grondstoffen om te springen.

Migraties / Mensen zonder papieren

<http://www.vluchtelingenwerk.be> | Vluchtelingenwerk Vlaanderen is een onafhankelijke, niet-gouvernementele organisatie die de belangen van vluchtelingen en asielzoekers verdedigt. Ze werken samen met ruim 40 lidorganisaties.

<http://www.fedasil.be> | Het federaal agentschap voor de opvang van asielzoeker geeft materiële hulp aan asielzoekers en organiseert rechtstreeks of met zijn partners kwaliteitsopvang en -begeleiding. Fedasil draagt bij tot de uitwerking, de voorbereiding en de uitvoering van het opvangbeleid.

Uitwisseling van gratis diensten (LETS: Local Exchange Trading System)

<http://www.letsvlaanderen.be> | LETS Vlaanderen vzw is het steunpunt van en voor LETS-groepen in Vlaanderen.

LETS Vlaanderen is samengesteld uit LETS-leden uit verschillende Vlaamse LETS-groepen die hun groep vrijwillig vertegenwoordigen. Samen willen zij binnen LETS Vlaanderen vzw ondersteuning bieden aan beginnende en bestaande LETS-groepen. Daarnaast wil ze LETS mee helpen promoten & vormgeven in Vlaanderen, en als gesprekspartner fungeren naar verschillende overheden en organisaties.

Agro-ecologie

<http://www.wervel.be> | Wervel streeft naar een landbouw die economisch rechtvaardig en ecologisch, sociaal en cultureel verantwoord is, in een lokale en mondiale context. Via vorming en actie roept Wervel, samen met andere betrokken actoren, op tot een brede dialoog, gebaseerd op basisdemocratie, gelijkwaardigheid van mensen, evenwicht met de omgeving en culturele eigenheid.

<http://www.permacultuur.be> | Permacultuur.be is de Vlaamse portaalsite ivm permacultuur die een klein overzicht van alle belgische permacultuur projecten geeft.

<http://www.velt.be> | Velt is de Vereniging voor Ecologisch Leven en Tuinieren. Gezond leven op het ritme van de seizoenen, en dit met respect voor de natuur. Velt geeft ecologisch leven vorm in huis, tuin en daarbuiten. Door kwaliteitsvolle publicaties en samenwerkingsverbanden wil Velt bijdragen tot de ontwikkeling van een duurzame levensstijl.

Voedselsoevereiniteit

<http://www.viacampesina.org> | Internationale beweging van landbouwers, kleine en middelgrote producenten, boeren zonder land, vrouwen en jongeren uit het plattelandsmilieu, autochtone bevolkingen en landarbeiders.

<http://www.haricots.org> | Le Début des Haricots is een vereniging die tot doel heeft het milieu te beschermen. Het streefdoel is de burger ontvankelijk te maken voor de problematiek van de vervuiling en het industriële systeem en zijn negatieve gevolgen. De vereniging houdt zich vooral bezig met het thema voeding. Haar belangrijkste richtlijn is het herstellen van de band tussen consumenten en plaatselijke landbouwers die tegen een juiste prijs gezonde en milieuvriendelijke levensmiddelen verbouwen.

<http://www.voedselteams.be> | Voedselteams is een vzw die bestaat uit lokale teams, boeren en producenten, vrijwilligers en betaalde medewerkers. De vzw Voedselteams woont in Leuven. Ze streven geen commerciële doelen na, maar zijn eerder de link tussen de Voedselteams en de producenten. Een voedselteam is een groep van mensen uit een zelfde buurt die gezamenlijk verse groenten, fruit, vlees, brood, zuivel, Wereldwinkelproducten, ... aankopen bij producenten uit de streek.

Mobiliteit

<http://www.provelo.org> | Pro Vélo is ontstaan uit het voornemen van verschillende fietsers om hun vaardigheden met elkaar te delen en zo de overheid te adviseren inzake de aanleg van fietspaden en evenementen te organiseren om het fietsgebruik te promoten.

<http://www.taxistop.be> | Taxistop legt zich toe op het realiseren van projecten die het gebruik van transportmiddelen moeten verbeteren. Zo biedt Taxistop aan personen die op zoek zijn naar carpoolingdiensten zowel in België als in het buitenland netwerken aan.

<http://www.mobiel21.be> | Mobiel 21 vzw is een centrum voor kennisontwikkeling, educatie en gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzame en veilige mobiliteit. Mobiel 21 vzw bouwt op de rijke ervaring, expertise en inspiratie van Langzaam Verkeer vzw en ijvert voor duurzame mobiliteit in de 21ste eeuw. Mobiel 21 stelt 'duurzaamheid' centraal. Duurzaamheid vertaalt zich in drie pijlers: het economische, het ecologische en het sociale belang. Economische afwegingen van kosten en baten, de ecologische effecten van mobiliteit en de sociale gelijkwaardigheid van personen en vervoerswijzen worden op een evenwichtige wijze samen bekeken.

<http://www.voetgangersbeweging.be> | De vzw heeft tot doel op te komen voor de belangen van de zachte weggebruiker in het algemeen en voor de meest kwetsbaren, kinderen, senioren en personen met een handicap in het bijzonder, waarbij in de eerste plaats aandacht gaat naar de zwaksten in het verkeer: de voetgangers.

<http://www.tragewegen.be> | "Trage Wegen vzw" ijvert voor herwaardering van buurtwegen, veldwegen, kerkwegels en jaagpaden in Vlaanderen.

<http://www.johanna.be> | Johanna.be stimuleert elk initiatief dat zwakke weggebruikers structureel een plaats wil geven. Dat kan een voetweg zijn, een degelijke berm, een voetpad, ... Johanna.be vzw wil een verzamelpunt van positieve actie rond zwakke weggebruikers zijn.

<http://www.carpool.be> | De site Carpool Plaza, een initiatief van Taxistop, biedt u de mogelijkheid bestuurders of passagiers te vinden die gebruik maken van carpooling in uw regio.

<http://www.modalshift.be> | Modal Shift is een platform van verenigingen die werk willen maken van een andere aanpak van de mobiliteitsproblemen op de Brusselse Grote Ring.. De initiator van het platform is Bral vzw. Modal Shift wil op een constructieve manier mobiliteitsoplossingen genereren die zowel echt duurzaam als rechtvaardig zijn.

Wonen

<http://www.cedubo.be> | De vzw Centrum Duurzaam Bouwen (kortweg CeDuBo) is een informatie- en coördinatiecentrum gelegen in de voormalige badzaal op de mijnsite te Heusden-Zolder. Vanuit deze unieke locatie wenst CeDuBo het duurzaam bouwen op grote schaal te promoten en in praktijk te brengen. Hiervoor organiseert het centrum diverse activiteiten voor een zo groot mogelijk publiek.

<http://www.vibe.be> | VIBE vzw (Vlaams Instituut voor Bio-Ecologisch Bouwen en Wonen) informeert over gezond en milieuverantwoord bouwen en wonen. We behandelen alle onderwerpen die hiermee te maken hebben: niet alleen energie- en waterbesparing, maar ook ruimtegebruik, ecologische stedenbouw en gezonde bouwmaterialen. Dit vanuit het standpunt van gezondheid én milieu.

http://www.provant.be/leefomgeving/duurzaam_bouwen/?redir=http://www.kampc.be/ | Als je plannen hebt om te (ver)bouwen en je wilt dit op een duurzame wijze doen, dan ben je op Kamp C, het Provinciaal Centrum Duurzaam Bouwen en Wonen, beslist op het juiste adres. Het infocentrum werd uitgebreid met een bio-ecologische woning en een duurzaam bedrijventrum. Talrijke particuliere (ver)bouwers en professionelen vonden ondertussen hun weg naar het centrum.

Bibliografie

Landbouw, voeding en gemeenschap

- ADRIENS.A, 2006. *La Planète, menacée par la famine ?* Ed. Etopia
- APSARES. *Alimentation et santé publique : un constat inquiétant.* (<http://www.alimentation-responsable.com/un-constat-inquietant>)
- ASSOCIATIONS 21 pour un développement durable, 2011- *Pour un système alimentaire durable : position paper d'Associations 21*
- BERDOT.C, 2008 – *Faim dans le monde, les petits paysans produisent plus.* Les amis de la Terre. Article. <http://www.amisdelaterre.org>
- BOURGUIGNON.C & L, 2008 – *Le sol, la terre et les champs : pour retrouver une agriculture saine.* Ed. Sang de la Terre, (Les dossiers de l'écologie).Paris. 223 p
- CNC.D. *Nourrir la planète n'a pas de prix.* Ed. Zacharrie. Demain le monde. Bruxelles.
- DELVAUX.L, 2008. *Alimentation, santé et climat : des synergies pour une autre PAC.*
- DESCLEE DE ROUWER & al, 2011 – *La consommation critique.* 321p.
- DUFRESNE. J, - *L'agriculture à l'heure de la complexité.* Encyclopédie de l'agora, Vol. 8, n°3.
- EICSTAD, 2008 – *Agriculture at a crossroads : résumé analytique du Rapport de Synthèse.* 38p.
- ESNOUF.C, RUSSEL.M, BRICAS.N, COORD, 2011 – *Pour une alimentation durable. Réflexion stratégique.* DuALLne. Edition Quae.
- ESNOUF.C, RUSSEL.M, BRICAS.N, 2011 – *Durabilité de l'alimentation face aux nouveaux enjeux.* DuALLne. Rapport INRA – CIRAD. 254p.
- ETC Group, 2009 - *Who will feed us ? : Questions for the food and climate crises*
- EUROSTAT, 1999 – *Agriculture, environnement, développement rural : faits et chiffres - Les défis de l'agriculture.* DG Agriculture et DG Environnement,<http://ec.europa.eu/agriculture/envir/report/fr/index.htm>
- FAO, 2009 – *La crise économique dévaste la « planète faim »*
- FAO, 2011 – *L'état des ressources en terres et en eau pour l'alimentation et l'agriculture dans le monde.* Rome.
- FATMA GÜL ÜNAL, 2006. *Small Is Beautiful : Evidence Of Inverse Size Yield Relationship In Rural Turkey.* Policy Innovations .http://www.policyinnovations.org/ideas/policy_library/data/01382
- FORESIGHT, 2011 – *The future of food and farming.* Final project report. The Government Office for Sciences.
- FRITZ.T, 2004 – *Globalizing hunger: food security and the EU's common agricultural policy.* Ecologistat en Accion Ecologistas (Spain), FDCL (Germany), Glopolis (Czech Republic), Protect the Future, (Hungary) and Transnational Institute (Netherlands)
- GAREL. J-P, 2001 – *L'horreur alimentaire.* Ed. Sang de la Terre. Essai
- GRAPPE, DARDENNE & LANNOYE, 2008 – *Bien manger pour la santé et pour la planète.* GRAPPE ASBL.
- GRIFFON.M, JACOB.O, 2006 – *Nourrir la planète.* Ed. Jacob. 456p.
- GUILLET.D, 2007. *Planète terre, planète désert.* 10p. Article
- IBGE, 2008. – *Alimentation et environnement : 65 conseils pour se régaler en respectant l'environnement et sa santé.* Bruxelles environnement/IBGE. Bruxelles
- IFPRI (International Food Policy Research Institute) – Site internet: <http://www.ifpri.org/>
- Institut royal pour la Gestion durable des Ressources naturelles et la Promotion des Technologies propres, ASBL. *Erosion des sols en Belgique.* Cahier N°10
- LAUREYS.T, 2004. *Changer le modèle agricole en Wallonie.* Attac. Ed.de la chambre du commerce et de l'industrie.
- LAVILLE.E & BALMAIN.M, 2007 – *Un régime pour la planète.* Ed. Valeur Mondiale Edition. ISBN 9782744062827
- LA VOIX ÉCO, 2011 - *Le système de production alimentaire mondial à revoir complètement.*
- LEMONDE - *Pour préserver la planète, l'homme devra modifier son alimentation.* Article. www.lemonde.fr
- MANICORE J-M, 2001. *La planète entière pourrait-elle manger bio?* Article. <http://www.manicore.com>
- MAZOYER.M, 2004 – *Au XXI Siècle, l'agriculture réapparaît comme la clé des équilibres du monde.* Morceaux choisis des actes de la 10ème Université d'été de l'Innovation rurale. Marciac.
- MERENNE.B, 2011 – *Nourrir les hommes aujourd'hui et demain.* ULg – SPFP Développement durable. <http://www.poddo.belgie.be>
- MENZEL.P & COURBET. P. & MORLOT. P. & ROSSIGNON. J.P. ., 2011- *À table !* Dossier pédagogique Cycle 3. Ed CRDP de Lorraine, Alliance Sud.
- MORIN.E & al. 2010 – *L'humanité sur le chemin de la terre-patrie (Entretien sur Guérir la terre).* Ed. Albin Michel. 250p.

- NATURE ET PROGRES & MINGA – Alimentons l'Europe. www.alimentonsleurope.eu
- NATURE & PROGRES, 2010 – *Agriculture biologique et changement climatique : Bonnes pratiques agricoles permettant de limiter les émissions de gaz à effet de serre au niveau de l'exploitation agricole*. Dossier. 20p.
- NATURE ET PROGRES, 2010 – *Pour sortir de la crise du lait*. Étude. www.natpro.be
- NEGRE. R, 1990 – *L'alimentation, risque majeur, écologie systémique*. Ed. Ellipses
- OXFAM & AGRONOMES ET VÉTÉRINAIRES SANS FRONTIÈRES France, 2010-2011- *Privés de terre, privés d'avenir*. Dossier.
- PARMENTIER.S & DAYEZ.C, 2011 – *L'agriculture paysanne peut nourrir le monde et refroidir la planète*. Etude OXFAM MDM. Wavre. 62p.
- OXFAM QUEBEC, 2011 – *Cultiver un avenir meilleur : la justice alimentaire dans un monde aux ressources limitées*. www.oxfam.org
- PARMENTIER, 2009 – *Nourrir l'humanité*. Ed. La découverte.
- PERUCA. F & POURADIER.G, 1997 – *Des pouelles dans nos assiettes*. Ed. Michel Lafon.
- PERUCA. F & POURADIER.G, 1999 – *La bouffe d'égout, tout ce que vous mangez sans le savoir*. Ed. Ramsay.
- PIMBERT, M., 2009 – *Towards food sovereignty: reclaiming autonomous food systems*. IIED
- PIMENTEL.D & WILSON.A, 2004 – *Population mondiale, agriculture et malnutrition*. Magazine : Etat de la planète N°17.
- PNUD (Programme des Nations Unies pour le développement), 2007- *Globalization, Agriculture and the Least Developed Countries*, New York, 12 p.
- POCHON. A, 2003 – *Les vingt ans de l'agriculture durable*. Agrobiosciences, extrait de l'almanach.
- Rencontre des Continents. *Le jeu de la Ficelle*. www.rencontresdescontinents.be
- ROSSET P.M, 1999 - *The multiple functions and benefits of small farm agriculture in the context of global trade negotiations*
- ROUSSEAU.A, 2011 – *Quand l'agriculture sert à nourrir les machines au dépend des humains*. Basta ! Magazine. <http://www.bastamag.net/article1536.html>
- SAPORTA. I, 2011. - *Le livre noir de l'agriculture*. Ed. Fayard
- SERREAU, 2010 – *Solutions locales pour désordre globale*. Documentaire. Contribution de Philippe Desbrosse. Acte Sud.
- SERVICE PUBLIC WALLONIE, 2009-2010. *Evolution de l'économie agricole et horticole de la Wallonie*. <http://agriculture.wallonie.be>
- SERVICE PUBLIC WALLONIE. *L'agriculture wallonne en chiffres*. <http://agriculture.wallonie.be>
- SONDEREGGER.R, 2011 – *Problématique fourragère et agriculture paysanne*. Uniterre. 4p
- SOS FAIM, 2011 – *Espèces en voie de disparition*. Magazine Dajaloo et Campagne 2011. www.sosfaim.be
- STOECKEL. H, 2012- *La faim du monde - L'humanité au bord d'une famine globale*. Ed. Max Milo
- SHIVA.V, 2001 – *Le terrorisme alimentaire : comment les multinationales affament le monde*. Ed. Fayard. 208p.
- UTVIKLINGSFONDET, (The Development Fund), 2010 - *Un avenir alimentaire viable*, Part I et II
- VANNOPEN.J, VREDESEILANDEN, KESTELOOT.T & OXFAM SOLIDARITE – *Agriculture familiale et sécurité alimentaire* Un dossier de la Coalition contre la faim
- WARIDEL.L, 2003 – *L'envert de l'assiette*. Ed. Les intouchables.
- WUIDART.G, 2006 - *Bovins : le lait : cet élixir assassiné*. Conférence lors de l'Assemblée générale de l'UNAB. Bulletin N°38 de l'UNAB.
- WWF France/ENESAD – *Vers plus d'indépendance en soya d'importation pour l'alimentation animale en Europe – le cas de la France*.
- ZIBECCHI.R, 2008 – *Sécurité alimentaire : en bas à gauche*. Article. http://cspcl.ouvaton.org/article.php?id_article=571
- 2010 - *La petite agriculture familiale peut nourrir le monde*. La Revue Durable n°37.

Biodiversiteit

- *Biodiversité : science et gouvernance*. Conférence Paris, 2005
- Conservation Nature- *Rôle de l'élevage dans la perte de la biodiversité*. Site web Conservation Nature <http://www.conservation-nature.fr>
- FAO - *Perte de la biodiversité chez les animaux d'élevage (biodiversité animale)*. sur le site de la FAO <http://www.fao.org/ag/againfo/programmes/fr/lead/toolbox/Indust/LossAgbi.htm>
- FAO, 2000. - *Un tiers des races animales d'élevage risque l'extinction*. Article
- FAO, 2006 - *La biodiversité des animaux de ferme* <http://www.fao.org/ag/fr/magazine/pdf/0609-1.pdf>
- FAO, 2007. - *La diversité des animaux de ferme en danger*. Article <http://www.fao.org/newsroom/fr/news/2007/1000598/index.html>

Mens en Dier

- BECK.Y, 1998 – *L'animal, l'homme, la vie*. Ed. Les Eperonniers.
- BECK.Y, 2011 – *Love meat Tender*. Documentaire et article dans *Places to Be* N° 10 (2009)
- DESPRET.V, 2008 – *Bêtes et hommes*. Ed. Gallimard
- FARM ANIMAL WELFARE COUNCIL – Site internet : <http://www.fawc.org.uk/>
- PORCHER.J, 2004 – *Agriculture et société. L'élevage, plaisir ou souffrance en partage*. Publication. INRA.
- PORCHER.J 2004 – *Bien-être animal et travail en élevage*. INRA EDITIONS.
- PORCHET.J & DESPRET.V, 2008 *Etre bête*. Ed. Actes Sud.
- PORCHER.J, 2011 – *Vivre avec les animaux*. Ed. La découverte.

Vlees en veeteelt

- ANSAY.M & PLENNEVAUX.R – *Manger de la viande, un acte «total»*. Groupe de travail sur la viande. CEFOC, Namur.
- BOSCHMA. M, JOARIS.A & VIDAL.C. *Concentration de la production animale*. EUROSTAT http://ec.europa.eu/agriculture/envir/report/fr/live_fr/report.htm
- CRIOC, 2011. *La consommation de viande*. Bruxelles. Ed. Vanderammen. Ref. Catalogue 043-11.
- FAO, 2006. – *L'élevage aussi est une menace pour l'environnement*. Rome <http://www.fao.org/newsroom/fr/news/2006/1000448/index.html>
- FAO, 2006 – *Revue du Secteur Avicole*. Rome. 44 p.
- FAO, 2009 – *L'ombre portée de l'élevage : impact environnementaux et options pour leur atténuation*. Rome. E-ISBN 978-92-5-205571-6
- GRAIN, 2008 – *L'élevage sous contrat et l'industrie de la volaille dans le monde*. Article. <http://www.grain.org>
- GRAIN, 2012 – *Une nouvelle offensive dans le monde de la viande industrielle : les multinationales du Sud*. Article. <http://www.grain.org>
- GRAPPE, 2011- *Actes du colloque : Pourquoi manger moins de viande*.
- NICOLINO.F, 2009 – *Bidoche (chap. 11)*. LLL.
- Position de la fédération « Inter-Environnement Wallonie » sur le développement des élevages intensifs
- SANSON. A, 1997 - *Traité de zootechnie*. Tome 1. Librairie Agricole de la Maison Rustique.
- TERRE SACREE, 2005 - *Moins de viande*. <http://terresacree.org/viande2.htm>
- TRÉPAND, 2011 – *PAC et OMC, les engrenages de l'industrialisation de l'élevage : comment desserrer l'étau?*. Etopia.
- VIANDE INFO - *La viande et l'argent du contribuable*. Article issu du site internet de Viande Info (<http://www.viande.info/>)
- 2011 – *La viande belge en chiffres*. www.belgianmeat.com

Vlees en veeteelt

- AGRONOMES ET VÉTÉRINAIRES SANS FRONTIÈRES, 2010- *Élevage et changement climatique : Dépasser les idées reçues et reconnaître la place spécifique de l'élevage paysan*. Texte de référence
- BARRAGE ASSOCIATION, 2007 – *Impact sur l'environnement de nos choix alimentaire, énergie et rejet en CO2*. Publication.
- BROWN. L.R., 2011. – *Basculement : comment éviter l'effondrement économique et environnemental*. Ed. Rue de l'échiquier/Souffle court éditions.
- CRIOC, 2007. - *Consommation de viande : un lourd tribut environnemental*. Dossier de l'Observatoire Bruxellois de la Consommation Durable – OBCE. 66p.
- FAO, 1998 – *Élevage et environnement*. Article. <http://www.fao.org/ag/fr/magazine/9809/spot4.htm>
- FAO, 2010 – *Comment nourrir le Monde en 2050 ?* Allocution du Directeur général de la FAO à l'Académie de l'Agriculture de Paris.
- FOODWATCH - *Rapport sur l'effet de serre dans l'agriculture conventionnelle et biologique*. Site internet : <http://foodwatch.de>
- GRAIN, 2011 – *Alimentation et changement climatique : le lien oublié*. Article.
- IBGE, 2009. - *Rapport final des calculs CO2 pour la labellisation CO2 des produits vendus par des producteurs fermiers*. Bruxelles. <http://www.iewonline.be/spip.php?article1650#nb5>
- International Union for Conservation of Nature (IUCN) - Site internet: <http://www.iucn.org/>
- MANICORE – *Combien de gaz à effet de serre dans notre assiette?* www.manicore.com
- MINISTÈRE DE L'ÉCOLOGIE, DU DÉVELOPPEMENT DURABLE ET DE L'ÉNERGIE, 2011. *Coûts des principales pollutions agricoles de l'eau*. Commissariat général au développement durable. Paris. Etude et Document N°52.

- NATURE & PROGRES, 2010 – *Agriculture biologique et changement climatique : Bonnes pratiques agricoles permettant de limiter les émissions de gaz à effet de serre au niveau de l'exploitation agricole*. Dossier. 20p.
- PIMENTEL, 2001.- *Ecological Integrity: Integrating Environment, Conservation and Health*. Island Press, Washington DC.
- SINAÏ. A, 2011 - *L'avenir de l'humanité passe par la restauration de l'humus des sols*. Actu Environnement.
- THOMAS C.D, 2004. - *Extinction Risk from climate change*
- VETERINAIRES SANS FRONTIERES & EUROPA, 2012. *Le rôle de l'élevage dans le changement climatique et la sécurité alimentaire*. Synthèse de conférence (23 février 2012 – IFAD)
- VETERINAIRES SANS FRONTIERES & EUROPA, 2012. *Small-scale Livestock Farming, Food Security and Climate Change*. www.smallscalefarming.org/fr/
- VIA CAMPESINA, 2008 – *Documents politiques de la Via Campesina*. Conférence. Mozambique

Voeding

- APSARES – *Le concept d'écologie de la nutrition*. <http://www.alimentation-responsable.com>
- AUBERT. C – *Une autre assiette*. Ed. Debard.
- COHEN J-M & SEROG.P, 2006 – *Savoir manger*. Ed. Flammarion. ISBN 2080687557
- JACOB.O, SERGE.R, 1998 – *Le régime santé*.
- REMESY, 1994 – *Alimentation et santé*. Ed. Flammarion
- REMESY, 1996 – *Les bonnes calories*. Ed. Domino – Flammarion
- REMESY & JACOB, 2005 – *Que mangerons-nous demain*. Ed. Jacob
- ROUSSEAU.A, 2010 – *Faudra-t-il bientôt manger cinquante fruits et légumes par jour ?* Basta ! Magazine. <http://www.bastamag.net/article1152.html>

Gezondheid

- AFSCA, 2012 – Site Internet : <http://www.favv.be/>
- APSARES. *Alimentation et santé publique : un constat inquiétant*. (<http://www.alimentation-responsable.com/un-constat-inquietant>)
- CONSEIL SUPERIEUR DE LA SANTE, 2009 – *Recommandations nutritionnelles pour la Belgique*. Publication. Bruxelles. CSS N° 8309.
- FAO, 2002 – *le nouveau fardeau du monde, l'obésité*. Focus.
- FAO, 2009 – *La situation mondiale de l'alimentation et de l'agriculture – le point sur l'élevage*. Publication. ISSN 0251-1460. 202p.
- FORESIGHT, 2011 – *The future of food and farming*. Final project report. The Government Office for Sciences.
- Institut de veille sanitaire (INVS) - Site Internet : <http://www.invs.sante.fr/>
- LERIDON.H & DE MARSILY.G, 2011 - *Démographie, climat et alimentation mondiale*. RAPPORT SUR LA SCIENCE ET LA TECHNOLOGIE No 32
- NICOLINO.F, 2009 – *Bidoche (chap. 11)*. LLL.
- NICOLINO.F, 2009 – « *Tant qu'il y aura des abattoirs, il y aura des champs de bataille* ». Interview. Basta ! (<http://www.bastamag.net>)
- OMS, 2004- *Stratégie mondiale pour l'alimentation, l'exercice physique et la santé*. 23p.
- PLANETOSCOPE – Site Internet (<http://www.planetoscope.com/rechauffement/485-grammes-de-methane-emis-par-une-vache.html>).
- ROUSSEAU.A, 2011 – *Elevage industriel : 1.000 tonnes d'antibiotiques dans nos assiettes*. Basta ! Magazine. (<http://www.bastamag.net>)
- SABBAN.F, 2010 – *Transition nutritionnelle et histoire de la consommation laitière en Chine* Centre de Recherche et d'information nutritionnelle. Revue N°120.

Maatschappij en ecologie

- BENASAYAG.M, 2008 – *Résister, c'est créer*. Ed. La découverte
- DESCOLA. P, 2006 - *Par-delà nature et culture*, Paris. Ed. Gallimard.
- ELLUL.J, 1988 – *Le bluff technologique*. Ed. Hachette. 479p.
- HAECKEL, 1866 - *Morphologie générale des organismes*
- ILLICH, I. 2004 - *Œuvres complètes Tome 1, (Libérer l'avenir - Une société sans école - La Convivialité - Némésis médicale - Énergie et équité)*, Fayard, 2004
- ILLICH, I. 2005 - *Œuvres complètes Tome 2, (Le Chômage créateur - Le Travail fantôme - Le Genre vernaculaire - H2O, les eaux de l'oubli - Du lisible au visible - Dans le miroir du passé)*, Fayard, 2005.

- LANNOYE.P & TREPANT.I – *Comprendre l'OMC*. Ed. Couleur Livres
- LATOUCHE.S, 1995 – *La Mégamachine*. Ed. Nouvelle édition 2004.
- LIPIETZ.A, 2010 – *Philosophie de l'écologie politique de 69 à nos jours* (SAS.E). Préface. Ed. Les petits matins. 136p.
- RIFKIN. J – *Une nouvelle conscience pour un monde en crise*. Ed. Les Liens qui Libèrent
- SACHS. W & ESTEVA.G, 1996 – *Les ruines du développement*. Ed. Ecosociété. 144p.
- ZIEGLER.J, 2002 – *Les nouveaux maîtres du monde*. Ed Points
- ZIEGLER.J, 2005 – *L'empire de la honte*. Ed Fayard.
- ZIEGLER.J, 2011 – *Destruction massive*. Ed Seuil. 352p

Voedselsoevereiniteit

- AGIR ICI, 2004/2005 – *Exportations de poulet- l'Europe plume l'Afrique !* Campagne pour le droit à la protection des marchés agricoles.
- AGROFUTURA, 2011 - *Soja: effets et limites de la réduction des importations de soja en Suisse*. Étude réalisé sur mandat de GREENPEACE. Suisse.
- HECQUET.C & PARMENTIER.S, 2007 – *Produire à quel prix ? Le cas du soja*. Article. OXFAM MDM.
- HOLT-GIMÉNEZ. E, 2009 – *From Food Crisis to Food Sovereignty*. Monthly review Vol.61, N° 3.
- Coopération Internationale pour le Développement et la Solidarité (CIDSE), 2005 – *Quelle vision alternative au marché actuel du soja? Quelles perspectives de mobilisation pour les organisations européennes?* 37 p
- CPE/CSA, 2001 - *L'alimentation animale, question centrale de l'agriculture européenne*. Bruxelles. 39 p.
- GREENPEACE – *En Amazonie*. Article (<http://www.greenpeace.org/france/fr/campagnes/forets/fiches-thematiques/en-amazonie/>)
- FAO, 1996 – *Déclaration de Rome sur la sécurité alimentaire mondiale*. Sommet de l'Alimentation. Rome
- FROIDMONT & LETERME – *Valorisation des protéagineux dans l'alimentation du bétail*. ULg – Gembloux. Publications. 7p.
- MORENO & FERRE, 2006 – *Los pollos europeos picotean áfrica. Documento 7*. VETERINARIOS SIN FRONTERAS
- POSSIBLES, 2010 – *La souveraineté alimentaire : un concept en émergence*. Article de Kheira Issaoui-Mansouri (<http://redtac.org/possibles/>)
- POSSIBLES, 2010 – *Les causes de la crise alimentaire mondiale de 2008*. Article de Soha Farouk (<http://redtac.org/possibles/>)
- POSSIBLES, 2010 – *Au-delà de la crise alimentaire – La souveraineté alimentaire, repenser l'agriculture*. Volume 34 numéro 1-2.
- SMEE.V, 2006. *La filière du soja: excès et dérives de l'agrobusiness*. Article <http://www.novethic.fr>
- VOLLENSCHIER. J, 2008 – *L'Europe plume l'Afrique*. Reportage vidéo diffusé sur ARTE le 07 avril 2009 dans le cadre de l'émission « A qui profite la faim ».
- 2007 – *Déclaration de Nyélini pour la souveraineté alimentaire*. Sélingué (Mali). 3p.

Systematiek

- BATESON.G – *Vers une écologie de l'esprit 2*. Ed. Seuil
- COLLECTIF – *Créer des liens, les pratiques systémiques*. IES éditions
- DE ROSNAY, 1975 – *Le macroscopie*. Ed. Seuil.
- YATCHINOVSKY.A, 1990 – *L'approche systémique*. ESF

Vegetarisme

- AUBERT.C & LE BERRE.N – *Faut-il être végétarien ?* Ed. Terre Vivante
- MALOINE.J-A, 1985 - *L'équilibre nutritionnel du végétarien*. 252p.
- MOORE – LAPPE. F, 1981 – *Sans viande et sans regret*. Ed. L'étincelle.

Hulpbron organisaties

- 11: www.11.be
- GRAPPE: www.grappebelgique.be
- RENCONTRE DES CONTINENTS: www.rencontredescontinents.be
- La plate forme de la Souveraineté alimentaire: www.pfsa.be
- FIAN: www.fian.be
- OXFAM SOLIDARITEIT: www.oxfamsol.be
- CNCD: www.cncd.be
- NATURE ET PROGRES: www.natpro.be
- GREEN BELGIUM: www.greenbelgium.org
- SAVEURS PAYSANNES : www.saveurspaysannes.be
- RESEAU ECO-CONSOMMATION: www.ecoconso.be
- GASAP: www.gasap.be
- RESEAU IDée: www.reseau-idee.be
- LE DEBUT DES HARICOTS: www.haricots.org
- BIOFORUM: www.bioforum.be/fr/
- KOKOPELLI: www.kokopelli-be.com
- DIERENARTSEN ZONDER GRENZEN: www.dierenartsenzondergrenzen.be
- VETERINAIRES SANS FRONTIERES INTERNATIONAL: www.vsfe.org

Het touwtjes-vleesspel

Een instrument over de impact
van onze vleesconsumptie

Het touwtjes-vleesspel is een interactief spel dat door middel van een touw de gevolgen en de impact van onze keuzes op het vlak van consumptie, duidelijk maakt. Het spel maakt onder meer duidelijk wat de relatie is tussen de gemiddelde vleesconsumptie van de Belg en verschillende problematieken zoals de waterkwaliteit, de buitenlandse schuld van landen in het Zuiden, ondervoeding, klimaatverandering, of nog de arbeidsomstandigheden in Costa Rica.

Via het thema vleesconsumptie ontrafelt het spel de verschillende onlosmakelijke banden tussen de economische, sociale, ecologische en politieke sferen van onze maatschappij. Het spel stelt eveneens de onderlinge afhankelijkheid tussen de verschillende bevolkingsgroepen op onze planeet in het licht van de globalisering en de heersende vrijemarktprincipes, aan de kaak.

Een pedagogisch instrument voor animatoren allerhande, leerkrachten in de hogere graden van het basis- en secundair onderwijs, ...

Doelpubliek: volwassenen, studenten, leerlingen van de hogere graden en kinderen vanaf 10 jaar.

Gerealiseerd door Rencontre Des Continents en Dierenartsen Zonder Grenzen

Illustraties: © Clarice (www.clarice-illustrations.be)

Met de steun van de Europese Unie en de Belgische Ontwikkelingssamenwerking